

GYÓNI GÉZA,

A KÖLTŐ HALÁLÁNAK
TÍZ ÉVES
ÉVFORDULÓJÁRA

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY
DR. BOROSS ISTVÁN

MEZŐTÚR
TÖRÖK KÖNYVKIADÓ-VÁLLALAT

I.

Emberé megítélni, talpig emberé, aki fölül-emelkedik az átlagos egyéniségek számára ren-eleit korlátokon, mindig nehéz teljesítmény volt, ami erős próbára tette a kritikus tollát, egy művész megítélése pedig még súlyosabb fel-adat. Megállapítani az értékhatárokat, honnan fakad az a szellemi forrás, ami kivételes sze-mélyiséggé különíti alkotóját, meddig haladt fölfelé a szívárványhídon, ami a Parnasszus csúcsára vezet, hol érte el a zenitet költői munkássága, mit s mennyiben alkotott eredeti műalkotást, mindezek fontos megállapítások, amelyekre figyelemmel szoktak lenni a mű-bírálok. De mit tegyen a kritikus akkor, amidőn egy derékban kettétört emberi élet művésze-téről szándékozik a lehetőségekhez képest ob-jektív módon ítéletet hozni, kritikát gyakorolni egy torzóba rekedt életszoborról, aki még nem érkezett el a kitűzött és vágyva-vágyott célhoz, messze áll a zenittől, s a lelkében összeolvadt

különféle ráhatások nyűgétől alig-alig szabadult még fel, de aki így is örök alkotási produkált, erősen döngette a halhatatlanság kapuját. Pedig Gyóni Gézánál ez az eset áll fönn. Fiatal volt, erőtől duzzadó, leitől az irodalom sokáé várt, remélt s teljes joggal, de aki a hozzáfűzött reményeket nem váltotta teljesen valóra, nem tudta valóra váltani, mert ott hagyta ifjú életét véráldozatul a magyar önvédelmi harc lobogó oltártűzén.

A világháború Petőfije, ahogyan említik némelyek, a modern magyar Türtajosz. Bizony sok hasonlatosság található benne mindkettővel.

Ízig-vérig lírai lélek, rajongó poéta, ifjú ember, az ifjúság merész tettvágyával, ki itt-hon már tekintélyes nevet verekedett ki magának, — de csak ott a háborús borzalmak izzó kohójában edződött acéllá, a katonai nyomoruság és a fogság gyötrelmes keresztjének súlya alatt bontakozott ki igazán sajátos vonásaival kivételes egyénisége, aki homlokán az elhivatottság glóriáját viselte a Magyar Kálvaria úton; hirtelen halála pedig egy csapásra meghódította az eddig közömbös olvasó táborát, amiben volt talán némi részvét is a fiatalon elhunyt poéta iránt, tisztelet a sokat szenvedett ember irányában és behódolás a vérbeli tehetség személyének szóló. Ezzel nem akarom

azt állítani, mintha csak tragikusan gyors vége emelte volna ki őt az ismeretlenségből, megjött volna ez az elismerés magától is föltétlen, csak később.

A Türtajoszhoz való basonlítás csupán külsőségekben találó. Őt is a háborús versei tették közismertté, közkedvelté és feledhetetlenné.

Hogy mivé fejlődhetett volna a világirodalom tápláló emlőin, ha életben marad s költői génusza meddig ívelt volna fölfelé a béke nyugalmas napjai alatt, ami gyógyulást hozhatott volna beteg lelkére is, amelyre reánehazedett a családja fölött lebegő balvégzet sötét árnyéka, azt bizonyosan meg nem állapíthatjuk, csak hozzávetéssel lebet némi fogalmunk róla, annyi azonban bizonyos, hogy már a kezdet tapogatózásain is érezhetők voltak oroszlámkörmei. Később pedig, amikor herold csizmáival átlépett az ismeretlen szürkéségből a Valakik ragyogó birodalmába, izzó, lüktető írásain keresztül bontogatta szárnyait a saját lábán járó ember, a mindenek felett való Magyar s a tragikus vérből szakadt szomorú Vátesz ...

Vannak ugyan akik azt a megjegyzést kockáztatják róla, hogy csak az életéhez és eltűnéséhez fűzött misztikumok tették őt egyszerre

divatos költővé, de ezzel szemben olyanok is akadnak, akik Petőfiről is állítanak ilyesmit, hogyha életben marad, népszerűsége folyton csappant volna, sőt már utolsó költeményeiben látják is ugyanezek a dekadencia kézzel fogható jeleit ... de ezek ellenére Petőfi a világirodalom büszkesége marad s Gyóni Gézának sem árthat ellenfeleinek vipera támadása, mert hisz ő is marad továbbra is a világháború legkimagaslóbb, vagy talán egyetlen nagy poétája, a síró nyomorúságnak, a háború iszonyatosságainak s fegyvereink győzelmébe vetett fanatikus bitnek, a szociális részvétnek leghivatottabb tolmácsa.

II. .

Szükségesnek tartom életének főbb eseményeiről is írni néhány szót, részben, mert e nélkül hiányos volna, vagy nem is lenne teljesen érthető az ő költői munkássága, másrészt pedig egészen ismeretlenek ezideig életének külső körülményei. Pontos életrajza megírásra vár.

1884. június 25-én született a pestmegyei Gyón faluban. Atyja Achim Mihály evangélikus lelkész volt. Költői nevét szülőfalujától kölcsönözte. Anyja gyógyíthatatlan idegbajt kapott, amikor kis öccsét idő előtt ragadta el a végzet. Ez a tragédia ismétlődik a költőnél is, ki örökölte édesanyjáéul túlérzékenységet és Mihály fivére eleste után elborul örökre az ő lelke is, ez az „ezüst-húrú hárfa” s örök csend borul reá, így találja őt a megváltó halál.

Első tíz évét otthon élte le szülő falujában, azután Szarvasra került gimnáziumba 6 esztendőre. A VTT. és VTTI. osztályt pedig Békéscsabán végezte.

Ezek után a pozsonyi evang. teológián találjuk őt. Másodéves teológus korában foglalkozik első ízben igen komolyan a hírlapalapítás gondolatával, ami nem sikerül ezúttal neki.

1904. januárjában jelenik meg »Versek« című kötete Sopronban s ugyanezen a napon mellbelövi magát amerikai párbaj miatt (legalább is ezzel magyarázzák tettét), de fölgögyul s a papi pályát végképpen odabagyja. E tette után nem lehet többé teológus.

Pozsonyban egy kis ideig hírlapíróskodik, majd hazakerül s a jegyzői iroda poros aktái között robotolja jobb sorsra érdemes életét. Próbál ugyan a Múzsának is áldozni s megalapítja az „Alsódabas és Vidéke” című helyi lapot, de tudjuk, hogy az ilyen vidéki kísérletezés minden, csak nem irodalom. Másfél esztendeig küzd a falusi közönnyel és a nincstelenséggel s ezek után anyagiak miatt meg is szűnik lapja.

Ezután közigazgatási tanfolyamot ballgat Pesten, de vizsgázás nélkül tér haza. Atyja keserű szemrehányásokkal fogadja az életét baszontalanságokra tékozló fiát, ideálja, szülei is görbe szemmel néznek az egzisztencia nélküli ifjúra. A leányka ugyan, kihez »Erzsike könyve« című máig kiadatlan emlékkönyvét írta, szereti, de Gyóni érzi, hogy otthon ég lábai alatt a

talaj s isméi úrrá lesz lelkén a halálutáni vágy, ami már egyszer fegyveré adott a kezébe.

Harmadik kötete »Szomorú szemmel« címet viseli, melyei 1909-ben rendezeti sajtó alá legbensőbb barátjával s iskolatársával Dr. Szolár Ferencsel Budapesien.

Ezután ismerkedik meg Nil-lel (Dapsi Gizella) és Ady Endre műveivel. Ekkor veszi kezdetét műveire Ady mélységes hatása, ami alól egyetlen kortársa sem vonhatta ki magát s amit csak később, a harctéren vetkőz le magáról.

Szarvasi nagybátyja, Achim esperes 1200 koronányi örökségének, ami akkoriban tekintélyes összegei képviseli, igen hamar sikerült végére járnia s katona lesz, Szarajevóban pionírkodik. A katona élei sivársága s egyoldalúsága már ekkor beledöbben lelkébe.

Hazajövet a »Soproni Napló« munkatársa lesz 1910 szeptember b évában, majd pedig a »Sopron« c. lap felelős szerkesztői székében tevékenykedik a nyugtalan poéta, ahol összegyűjt egy kötetre való versei (»Élet szeretője«), de kiadni nem tudja.

1913-ban Szabadkán találjuk a »Bácskai Hírlap«-nál.

Itt érte őt a nagy világégés, ahová mégis csak el kellett mennie jobb meggyőződése el-

lenére is. A szabadkaiaknak: »úgy tetszett: Petőfi Sándor állott úgy 48-ban a Múzeum lépcsőjén, mini: ahogyan a hadbavonulók ezrei közepében a kávéházi márvány asztalon a szabadkai büszke városháza kőárkádjai aláír, a világháború Petőfije: Gyóni Géza« (Braun Henrik).

A nagy világégésben való aktív szerepléséről, a háborús élei: gyötrelmes kálváriájáról írnak majd hivatott tollak, minek vágjunk elébe.*

Legnevezetesebb életállomása az ellenséges fojtogató gyűrűjétől körülzárt Przemysl, ahonnan repülőposta vitte lángoló üzeneteit a magyar hazába. Przemysl adott neki hírt, nevet, halhatatlanságot, magában a körülzárt várban több mint 10.000 példányszámban kapkodták el kiadott háborús költemény kötetét. Azután jött Szibéria dermesztő kora, a magyar életközösségből kikényszerült Vátesz Tomija,, honnan nem adatott számára visszatérés.

Elborult elmével, megfáradott testtel ott pihen Mihály testvérével együtt dísztelen sirban, várva, hogy egy jobb kor visszaadja porait a szent magyar földnek, melyhez oly igaz érzésekkel ragaszkodott mindhalálig . . .

*Mikor e sorok megíratlak, utána vettük a hírt, hogy fogolytársa, Balogh István poéta megírta: „Gyóni Géza szibériai életrajzát”.

III

Első kötete, mellyel beköszöntött az irodalom berkeibe, a »Versek« (Pozsony, 1904. Wigand-nyomda), még semmi különöse: nem árul el szerzőjéből. A kibontakozás csírái ugyan ott alusznak valahol élrejtve mélyen a szomorú strófák méla rímeinek a méhében, de egy világot megrendítő katasztrófa kellett ahhoz, hogy ezek a bánatos sejtelmek, szelíd borongások s vágyó epekedések kirobbanjanak élő valósággá, egyéniségének ti tani harsonájává és eget kérjenek maguknak.

A »Szomorú szemmel« c. kötetben is ott szerepel néhány válogatott darabja a későbbi Gyóni Géza szellemi gyermekei között.

Témája, mint minden kezdő poétáé: a szerelem, a sóvárgás, a mélabú; afféle helyzet dalok ezek, mint a Bajza József költeményei:

„Csak szállnak síró, árva kis dalok,
Melyei együgyű ajkkal dúdolok:
Koldus raj a királyi házból . . .
Kopoié, mire hozzád elér,

Csak könnye van, csak egyre gyászol

Elérhetetlen üdvéért ...”

(Dalok, 5 oldal)

Szeretne távol lenni, ismeretlen messzeségek ölelő karjaiba beletemetkezni, mert »nem vár ránk itthon senki sem, nem vár ránk itien semmi, semmi, jó volna immár nem is lenni . . .« efféle világfájdalmas affektált kifejezések is váltakoznak a kötet lapjain, melyeknek nincs komoly alapjuk, hisz nem is ismeri még a »19 év fáradt hordozója« az igazi szenvedések poklát, édesanyja tragédiáján kívül még nincs is lelki élménye, s túlzott módon lubickol a szenvedés tavában. Mennyivel lélekbemarkolóbb vonásokkal ecseteli később a háborús iszonyatosságok idegeket ölő kínjait, amikor a valóság az alapja minden sorának, minden betűjének.

Érzi olykor a kétségbeesés tövisét sajogni sebzett szívében (ugyan melyik kezdő poeta nem érzi?), s megszállja a csüggedés, a rernénytelenség; merész vágyainak nincs lebetősége sem a megvalósuláshoz, álmai túllépnek az Elet szürke adottságain s leverten állapítja meg:

„Nincs nyomorultabb a sasmadárnál,

Mely szárnytörötten áll a szirt tövén.

Szeme belát még kéklő messzeségbe,

De az ormot óh, hogy még elérje,

Nincs, nincs remény . . .”

(Ikarosz 47 old.)

A költemények között azonban akadnak egészen elfogadható, biztos szerkezetű darabok is. Filozófiai költemények, a nyomor festése, bazafias felbuzdulások, rapszodikus bevülések, biblikus sorok, mint. a családi nevelés hatása, Szaholcska féle faluimádat, sőt a salamoni vanitatum vanitas gondolat, is felcsendül kötetében holmi magára erőltetett fájdalmas kitörésekkel vegyest.. Egyszóval tartalma nem egységes, nincs benne vezérgondolat, ami körül csoportosuljanak mondanivalói, csupán pillanatnyi hangulatának jól, vagy kevésbbé sikerült termékei egy csokorba gyűjtve. Anyja miatti szomorúsága ad hangulatban némi egyiséget.

Tarka, mint a mezei virág, melyet különkülön talán figyelemre sem méltatunk, észre sem veszünk, de együtt kellemes látványt nyújt, s élményt jelent olvasásuk egy rövidke órára, mert ontja magából az ifjúság üde illatát, merész hevületét, álmainak délibáb képeit, melyek vonzók, s a jövő ígéreteit viselik magukon, de még csak a kísérletezés stádiumában van szerzőjük. Még nem jutott el a legbensőbb énjéhez. Ki-kitör soraiból minduntalan a lehangoltság, a nagy-nagy céltalanság keserősége, keresi a zűrös káoszban a mentő horgonyt, az élet vágyott célját, az örök hajsza végét . . .

A „Versek” és a következő nyomdafestéket látott könyve a „Szomorú szemmel” között van egy kiadatlan verskötet is: „Erzsike könyve”, amely első nagy szerelmének s végtelen ideáлизmusának forró emléke. A kötet finom tónusa, lehelletszerű vallomásai őszintesége, verseinek dallamos külseje, mind arra predesztinálja, hogy álomba ringassák a fehér leányszobák szüzi lakóit. Teljesen intim, a szív legmélyéről felbuzogó érzések kristály patakja e költemény sorozat, melynek mindegyikét gyöngyszem gyanánt szánt szerelmi ajándékkedvese nyakára. Talán jobb is, ha nem dobták őket a könyvpiacra, profán szemek kutató kíváncsiságának, tolakodásszerű vállatmozgatásának nem lettek kitéve s annál nagyobb értéket képviselt tulajdonosának, aki sugalmazta azoknak minden sorát. Erzsike meghalt a háború alatt, de e dalokban az ő hangja, szeme, ruhája színe, hajának illata kél új életre mulhatatlanul...

A kötet két félre tagolódik: Dalok a mélyről és Dalok a fényről, alcímek alatt kedvesének való ajánlással. Az első részét, amelyben a bizonytalanság érzése, sóvárgó vágyak és gyötrő sejtelmek kínozzák, első s ezideig egyetlen méltatója, Nagy Lajos, Kisfaludy Sándor:

„Himfy-dalai”-nak Kesergő szerelmével hasonlítja össze, a másodikat pedig a Boldog szerelemmel. Ebben a ciklusban ugyanis az óbajtva sejtett szent Bizonyosság derűje ragyogja be a poéta lelkét, hogy a Nő, szívének bálványa, viszontszereti, s a remélt valóság sugárzó fénye vonja be ezután szerelme egét.

Remekbe szabott költeményei, néhol pepecselően kicsiszolt rímei a trubadúrok költészetére emlékeztetnek: mindent a Nőért s a Nőnek, ami lebet annak bizonyítéka, hogy tud a szerelem búrjain is kivenni ábrándos melódiákat, boldogító szerenádokat, de csak viszonylagos értékeket képviselnek, mint febér álma a fiatal költőnek. A szenvedélyek hangszerét megszólaltatni, az indulatorkánt zengésre bírni, a nyomorúság és borzalom hangjának méltóképpen kifejezést adni: mindez csak a jövő ígérete, ami két utolsó kötetében csillan fel biztató fénnel, s ez képvisel majd örök értéket Gyóni költészetében.

IV.

„Szomorú szemmel” (Bpest, 1909. Athenaeum) címet viseli a következő kötet, ami a költő életében fontos szerepet játszik. Csupa forrongás, csupa láz, csupa keresés és türelmetlen várakozás minden sora. Érti magában az elhivatás lázát, ami fölültemeli őt a tömegen, érti az alkotási vágyat lelkében, az erőt a karjaiban, de nem jutott el még önnön lelke ez. Tiszteletre méltóan érvényesült azonban máris kötetében a szenvedély, a tűz, ami később is mindig alapmotívuma költészetének s talán ez készítette Szilágyi Gézát az Új idők hasábjain arra a kijelentésre, hogy a bat igazi magyar poéta között is (Kemény Simon, Babits Mihály, Mohácsi Jenő, Peterdi Andor, Kárpáthy Aurél és Gyóni Géza) az elsők egyike, s ezt a kritikát a „Szomorú szemmel” olvasása után írta. Pedig ez a kötet még nem a legsikerültebb a költemények összességét tekintve.

Van azonban néhány igen értékes darabja

a gyűjteménynek, ami karakterizálja a kötet címe alatt felsorakozó szomorú vallomásokat.

„Te nem lehetsz soha az enyém.
Te nem lehetsz sohase másé.
Te nem lehetsz a magadé sem,
Enyém vagy mégis mindörökre”.

(„Te nem lehetsz” 25. old.)

„Nem csóktaltak meg soha.
Átkoztam magam ezerszer —
Ha újra kezdeném még egyszer:
Csak csóktalanul futnék tova.”

(„Csóktalanul” 23. old.)

Ez a kielégítetlen, mégis bízó, szomorú lemondás és beletörődés hangja vonul végig a költemények nagy részén, itt már szilárdabb a kapocs, ami összefűzi az egyes darabokat. Bus, beteg éjszaka veszi körül s a költő álmodik, csak álmodik, jégszívében „megfagytak hitek, álmok, vétkek, szenvedélyek” s nincs kibontakozás semerre. Keresi a világító tornyot, ami a szomorúság tengeréből kikalauzolná életbaját, már-már elszédül a bánat végtelen habjaiban, amikor felzeng a távolból a mentőhajó szirénájának bugása, s ez a hajó, ami felfogta vergődő lelkének segítségkereső szózatát: Ady Endre volt.

Egyszerre nagy megnyugvás szállja meg a költőt, mint mikor a síró gyermeket kézenfogja az édes anyja s témaköre is máról-hol-

napra megváltozik. Belesodródik a lelki forrongások örvényébe, de ott pillantja meg az ígéret földjét. Formai tökéletesség, kifejező jelzők alkalmazása, sokszor Ady szókincsének felhasználása: mind e lelki vajúdás eredménye. Legelső költeménye, amelyben már Ady költészetének és a Nyugatnak felismerhető hatása megnyilvánul: a „Sírások rabja” (29. oldal) első pár sora, a többi szerettei örök aggodalmaskodása kiváltotta eleven élmény.

„Szeretném, ha nem szeretnének
Rokon, barát s a vérem vére
Nem féltene s magamat érne
Bosszújával átok és vétek.”

. . . „S jaj . . . hogyha meredekre hágak,
— Zuhanni is gyönyör magasról! —
Elhúznak aggódó sírások ...”

Lásd Ady fEndre: „Szeretném, ha szeretnének . . .”

Ady hatása alatt, vagy talán a nagy nyugati mesterek befolyására (Maeterlinck, Baudlère, Verlaine) átplántálja költészetébe az eladig ismeretlen szimbólumot; a mardosó vád fekete madárként szerepel „Aratás nélkül” (30. old.) c. költeményében, ami tépi lelkét, mint a saskeselyű Prométeusz újránövő máját.

Próbál ugyan néhol kibontakozni a hatás intenzitása alól, — de egyelőre sikertelenül, mind jobban-jobban úrrá lesz fölötte Ady ter-

mékenyítő szelleme, ami annyi újszerűséggel gazdagította irodalmunkat.

Merész szóösszetételek, fordulatok, találó hasonlatok, szókincs, zeneiség, ritmus és kifejező erejének bámulatos művészete mellett legmegkapóbb ereje Adynak az érzékeltetés. Ady szavairól is igazán el lehet mondani: „ige, mely testté lőn”. Mert amit szóval kifejezni alig lehetne: a gondolatok legrejtettebb tónusát, az érzelmvilág lehellétszerű finom rezdülését, a hangulatok futó felhőit, az idegeink észrevétlen működését, azt ő mind kifejezésre juttatja bennünk. A régi, ismert fogalmakat új köntösben jeleníti meg, új jelentéssel ruházza fel.

Ez a hatás azonban csak az „Élet szeretője” c. kötetben éri el tetőpontját, itt még nagyobbra csak egyes szavakban, egy-egy képben nyilvánul meg, mint például az öröm: fehéringes kicsi gyerek, Budapest: beteg cédalány vagy a puskagolyó a „halál apródja”, ami kinyitja „a szent kaput a végtelenbe” s ugyanitt kacag is halál apródja, bár találunk már itt teljesen kiépített szimbólumokat is. Így tehát téves az a megállapítás, mintba Gyóni nem lenne barátja a burkolt, szimbolikus képeknek, ahogyan Nagy Lajos írja, csak nem alkalmazza túlságos mértékben s e batást lelke szűrőjén keresztül engedve, vérévé, sajátjává, s egyéni

tulajdonává varázsolja teljes mértékben, nem szolgai utánzat ez nála.

Éppen azért e gyónis-adys versben is olyan szép, igazi gyónis sorok olvashatók:

„Csúf, csúf ott fenn az élet.
Fáj a csók és jaj, fáj az álom.
És mégis szép és mégis élet,
Nem baj, csak fájjon, soká fájjon!”

(„A-halál apródja” 39. old.)

A legteljesebb mértékben érvényesül a szimbólum „Altató” (35. old.) c. költeményében. Almainak gömbölyű vállú s rengő csípejű leányát biztatja, hogy váltsa csengő aranyra szépségét, ifjúságát s öltöztesse selyembe „egyetlen jó anyját”, a költőt. Ha ez sem szimbólum, akkor nem tudom, mire gondolhatott e költemény olvasásakor kritikusa, aki szó szerint értelmezte e verset. Pedig álmai leánya képben költeményeire, a csengő aranyaknál pedig az anyagi ellenszolgáltatásra kell gondolunk s mindjárt érthető lesz.

Nagyon igaz sorokat, mélységes igazságokat szólaltat meg „Örökre” (51. old.) c. versében, ami egyik igen szép darabja a kötetnek a „Mementó”-val együtt. Ez utóbbi a „carpe diem” gondolatát fejtegeti s így végzi:

„A szerelemben nincsenek évek,
A szerelemben csak csókok vannak.

A szerelemben jaj a fősvénynek!
 A szerelemben csak azok élnek,
 Kik szerelemből mindent odaadnak.”

Néhol szinte bántó és kirí a kötet egyéb-ként megnyugtató strófái közül egy-egy profánnak tetsző hang, ami lelkünkben visszás érzéseket ringat, mint „A sátánhoz”. (54. old.) című verse, hol „az imák és álmok babonása”, a költő, a sátán oltárán áldoz, mert „az istenképű ellökte kevélyen”, de megfenyegeti, hogy rövidesen otthagya őt is. De ez érzésünk is elmúlik azonnal, ha e kifejezések alatt a hit és hitetlenség örök küzdelmére gondolunk, aminek jeges szárnya sokszor rácsapott a költőre.

Legbájosabb s mintegy koronája e kötetnek, a „Legenda”. (61. old.) c. költemény elgondolása. Krisztus kikorbácsolja a kufárokat a templomból s amidőn minden oda nem való elemet eltávolít, egyedül marad egy oktalan állattal, ki a kezét nyalja a nagy Tisztogatónak. Csak ketten voltak büntelenek. Az egyetemes emberi gyarlóság szomorú, de megrázóan igaz ábrázolása akar ez lenni, amit szerencsés kézzel ragadott ki a költő az istenség és az emberek közti viszony ezernyi lehetőségéből.

A „Mea culpa” (63. old.) „Ha én megyek” (65. old.) „Itthon” (73. old.) „Betlehe-

mesék” (76. old.) méltóképpen illeszkednek a kötet értékes darabjai köré.

Külön kell megemlítenem „Ady Endréről” című költeményt, amelyben tiltakozik az ellen, mintha ő Ady Endre hatása alá került volna, mert az ő „bátor ívén Ady mágneszekeré hiába rohant át”, pedig ez a hatás már akkor elvégezte jótékony munkáját akarva-akaratlanul is, szűz lelkének humusza szomjúvágygal itta magába az Ady elhintette új tanokat. A Gyulay Pálok kritikáján felnevelt közönség azt bitte, és azt vallotta, hogy a költészetben rendnek és törvényszerűségnek kell uralkodni mint az életben, ' amit Arany János művészileg meg is valósított; szép az, ami szabályos, amit a retorika, stilisztika, poétika szabályainak szűk körébe bepréselhető, csak azt és annyit szabad poézisnek tekinteni. De megfélelkeztek arról, hogy a költészet művészet, ami nem oktat, hanem szuggerál, nem az értelemre, hanem fantáziánkra kivan hatni. Az új irodalmi esztétika első feladatává tette: felszabadítani az írókat a hagyományok alól, a mindent korlátozó szabályok nyűge alól. Törvény nincs, csak lehetőség van, a művész mindent merhet, mindent akarhat, ha meg tudja csinálni és művészileg meg képes oldani kitűzött célját. És Ady megcselekedte

a legtökéletesebb nagyszerűséggel... és szállt, szállt új szárnyakon a dal, „ha elátkozta százszor is Pusztaszer, mégis új és mégis magyar” maradt.

Az irodalom teremtoi felfigyeltek a szokatlan hangok zengő muzsikájára s az új hangok új korszakot teremtettek, új érzelmek nyíltak a szívekbe, új hitek, új vágyak gyötörték a kebleket, a forrongás káoszából pedig leszüremlett azóta lassan-lassan egy új éra, amely jogosan tekinti megalapítójának, apostolának s legnagyobb mesterének Ady Endrét, kiről ma már legmakacsabb ellenségei is elismerik, hogy új irodalmi iskolát teremtett, ami nem azért létesült, hogy a régi törvényt eltörölje, hanem hogy azt betöltse, teljessé tegye a haladás, tökéletesedés és egyéniség jelszavai által.

Ez alól a hatás alól nem vonta s nem is vonhatta ki magát senki élő író sem, s Gyóni Géza talán még legkevésbé, aki szinte hivatva volt arra, hogy az újabb élő generációban is értékes értéket tudjon alkotni zsenijével...

A szomorú szemű jós, a „senki küldöttje” érezte, tudta, mi vár rá, váteszi szemeivel belelátott a jövőndő mindent leplező ködébe, tudta, előre megmondta „csúszós, köves lesz

az út: véres mögötte, köves előtte”, de mégis felkötötte vándorsaruit a meredekjárásra.

Utolsó néhány költeménye e kötetnek már valóban „fojtott illatú tubarózsa”, ahogyan Szilágyi Géza jellemzi őket s fájdalmasan, de büszke dacossággal veti oda a kályhasutban melegedőknek, akiknek jól van vetve fejük alja:

„Engem napközei, bús magasság
Ragad, vezet sziklás úton
Dalokat élő dal bolondja:
Kinek fáj, ha bukom?

Megyek . . . Hát ne fájjon tinéktek
Az én fejem egy percre sem.
Koszorúsan, vagy összetörönten —
Mindegy — az én fejem!”

(„Üzenet a kályhasutba”)

Ugyanazt a gondolatot, ugyanazt a témát dolgozza fel — persze saját élménye alapján, hisz aggódtak érte — amit Ady: „Ének a porban (Új versek)” c. költeményében:

„Mocsaras rónán bércekre vágytam,
Egy kis halomig hozott a lábam.
Forró, szűz lelkünk rakjuk a sutra,
Lalla, lalla,
De megjártad itt, óh Zaratusztra.

Nagy rokkánásom kinek se fájjon,
Nem első hullás ezen a tájon:

Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik,
Lalla, lalla,
Rokkanva ér el az éjszakáig.”

Ehhez basonlót. többéi is idézhetnék, de szükségtelen, ezt is jellemzésül akartam csupán, Utolsó „Arckép helyett” c. verse a legfinomabb hangú; teljesen modern szellemű műremek, a nyugatos hatások mesterien olvadnak össze a lelkéből sarjadé, igazi érzések melegével s ezek teszik értékké a legteljesebb mértékben.

V.

Az „Élet szeretője: véres zokogások kínzó szöges ostora. Mennél intenzívebb élni akarással veti magáé az Élet-kisasszony keblére, annál kínzóbb visszautasíttatása, elhagyatottsága, fájdalma, nyomora. Csalfán szemébe kacag az élei, másnak tékozolja arany csókjait: „dús ölen senki gazok vígan turkálnak” az ő szíve pedig „veri a halálos indulót”. Pedig szereti az életet mindezek ellenére is mélységesen, halálos nagy szerelemmel, összeforr azal minden ízében, belekapaszkodik görcsösen a tovaillanó Elét fodraiba, maradásra igyekszik bírni azé, de mindbiába. Vad éjszakai csatangelések csatornáiban is az elhullott szépségek rongyait űzi, gyűjti, minden örömével, minden gyászával egynek érzi magáé vele. Nagy-nagy eseeéségében is szépnek látja az élet arcát, mert övé volt néhány „csókja, kinja, vágya, viharja, vére ...”

Sokáig kézirat volt, csak 1917-ben adja ki az Athenaeumnál sógora: Dr. Szolár Ferenc.

Írásai ebben a kötetben már sokkal érettebbek, sokkal mélyebbről buzognak elő. Ismeri a nyomorúság minden skáláját, „de profundis” szállanak dalai s ami az érzelmek őszinteségét illeti, minden kétséget kizárnak.

Mélységes fáradtsággal vonszolja magát az életúton, szíve gyökeréig hat a fájdalom, a céltalanság:

„Kóbor ebek bokámba marnak,
Elűz gazdám, a gazdag élet.
Én bús utam, halál alléja,
Csak látnám, látnám már a véget.”

Az Adytól elsajátított szimbólum szerepét, allegorikus képek használata, elvont főnevek gyakori alkalmazása teljesen vérévé vált már, alkalmazza is sűrűn. Ady frazeológiája még föl-fölcsillan egy-egy költemény strófaiban, de mindig ritkábban és ritkábban; az idegen hatások felismerhető köntösét lassan vetkezte lefelé. Úgy esett keresztül a kezdő poéták gépies utánzásán, mint egy könnyű lefolyású járványos betegségen s hamarosan megtanult saját lábán járni.

Ami Adyból későbbre is megmaradt költészetében, az nem nyugati gondolat, nyugati izlés és nyugati forma volt, nem. Az volt az

ő számára Ady, ami Adynak volt. Paris annak idején. A fogantató márciusi éjszaka, »a tavaszi szél volt, mely megmozdította ezt a dermedt magyart, ezt a fájdalmasan minden magyart, hogy faja elátkozott kincseit felássza, hogy eltemetett, eltiport magyar gondolatoknak, magyar szenvedéseknek adjon életet magyar formákkai, a magyar nyelv eddig rejtett eszközeivel — na szabad ő reá is alkalmaznom Szabó Dezső szavait.

Ez a két irodalmi nagyság, akit valamikor, a világháború kitörése körül még ellenfélként állítottak egymással szemben, mint két végletet, két merőben ellenkező világnézetet, egyik a dekadencia apostolának, másik a nemzeti eszmék letéteményesének kikiáltva, voltaképpen egy és ugyanazt az utat járta. Életük tragikusan igazolta a magyar költők kálváriáját. Az a tragédia teljesedett meg Ady Endrében is, ami Gyóni Gézában, ami a magyarság tragédiájának szimbólumává tette őket s ami annyi »ellentétes sikoltást« váltott ki mindkettőjükben. Hiszen már sorsuk, életkörülményeik is olyan végletek malomköve között őrlődött, ami csak ilyes művészi kontrasztokat eredményezhetett.

Azt érezte mindkettő, amit a magyar faj, a tradíciókba gyökerezett múltjával érezhetett,

aki tudja, hogy ha meg akar maradni a nyugat szorító gyűrűjében, teljesen le kell vetkőznie önmagát, mert minden, amit meg kell semmisítenie, le kell rombolnia, önmagában van, idegrostjaiba, leglelkébe van beágyazva: a hazajáró múlt, az ősi hagyomány az. Ő egy személyben a halálra ítélt jelen és az élni akaró jövőendő. Az ő tragédiájuk a magyarság legégyénibb tragédiája.

Oh, már sokszor esett át fajunk évszázadok folyamán ilyen lelki-testi válságokon.

Mikor első István, az erős kezű fejedelem, atyja örökébe lépett s nyugott nemzetté, állandó politikai hatalommá szilárdította az eladdig kóbor, nomád népet, legelőször is feláldozta azt, amit legutoljára szokott cserben hagyni még a megátalkodott bűnös is: a nemzeti vallást. Mint egy biztos kezű sebész, kímetszette a nemzet testéből ezt a nemes részt, hogy a törzs életben maradjon s hatalmas, életerős fizikumná növekedjék.

Az ős vallás pogány oltárait gyeppőtte be, a táltosok esdő szava elhalt, a Magyarok Istenének imádása tiltott cselekménnyé lett. Rejteit barlangok mélye, folyóparti füzesek s a pusztaságok végtelen öle lettek ezentúl templomai az ősi valláshoz makacsul ragaszkodó elődeinknek, föl-fölviharzott olykor-olykor a nemzeti

ellenhatás, Koppányok, Gyulák szítottak az elégedetlenség tüzeit életük árán is. Még Béla, a legnemzetibb király alatt is akadtak hitvallói az ősi áldozatoknak, Vatha vezérlése mellett föllobbant még egy utolsót a fegyveres ellenállás tüze, hogy azután végérvényesen kialudjék. A magyarság megkezdte asszimilációját a nyugati eszmékhez, de még sokáig kísértett a sajgó seb fájdalma: a gyökerében kiírtott ősvallás gondolata . . .

Ilyen atavisztikus fájdalom borzongja át Gyóni lelkét, amikor látja a „hét szűkesztendő szűk aratására” váró sovány termőföldet; anyaföldjét, melynek »termő emlőit úr-szeretői rég learatták« s hogy ne csúfítsa tovább úri ágyukai, »hitvesül adták hitvány jobbágyoknak«, így is jó a parasztnak. Az Amerikába kikényszerült magyarság tettének egyik okát látja ebben a szomorú gazdasági tényben. (Anyaföld 15 old.)

Venézia, az elérhetetlen város: a szépséges asszony, akihez »vérével festett s veritékével ácsolt gondolán« közelit minden éjjelen, de sona el nem en (26. old). A csalfa boldogság szimbóluma e vers, a vágyak és álmok délibábja.

Egy másik költeményében, „Kiss Józsefhez” címűben, (30 old.) a magyar költők gö-

rongyos útját énekli meg, ki a megnemértés, elismertetés és a mindennapi szárazkenyérért vivőét héroszi küzdelemben vezekelte le egész életét, akinek barna fürtéi a gyászok közepett megőszültek idő előtt, hanem a csúcsot mégis elérte, pedig:

„Nem volt mögötte félezer magyar hold . . .
 — — — — — csak egy bus zsidónak
 Gyönyörű érző és vérző szíve.
 Költőnek, jósnak, búsnak, újítónak
 Hétszer kell itten vezekelnie.”

Ezeket a sorokat kifogásolta Gyóninál« Marconnay Tibor, mert bát: »tudunk más zsidókról, kik őszintébben, mélységesebben voltak emberek, mint Kiss József . . .«

Neveket ugyan nem említ, akik azok a mélységesebben emberek, de ez mit sem változtat a lényegen. Az a fontos igaza van-e Gyóninak a Kiss József vezeklését illetőleg? Pedig bizony szomorúan, mélységesen igaza van. Boldog magyar irodalom, amelynek Kiss Józsefeknél őszintébb, igazibb költői vannak, sőt sokan vannak Marconnay szerint. E fölött csak örvendeni lebet, ez a mi szellemi kincs-tárunk gazdagságára vall . . .

„Cézár én nem megyek” (35. old.) a maga idejében is a legtöbbet emlegetett költeményei egyike. Lázadozó hangja, amelyet egy

római légionárius ajkára ád, a legmegkapóbb versek közé emeli, s mentségül odavetett vád-jai a későbbi forradalom jegyéé viselik magukon, amit ő már nem ért meg:

„Melyik Isten nevében trónolsz?
Milyen örület adott jogot:
Hogy istenadta étellemmel
Játszik a pallosod?”

Végül ajánlja, hogy küldje prétoriánusát, s üsse le dacos fejét.

„De bitangul a mézárszékbe
Cézár, én nem megyek ...”

Szándékosan idéztem éppen a költemény befejező sorait., amelyből kitetszik, hogy nem egészen „a szerelmi düh tombol e költ.-ben annak a dühében, akit kiszakít, asszonya karjaiból s harctérre parancsol egy neki idegen érdek”. Ahogyan Marconnay írja.

Egyszerűen nem látja parancsoló szükségét a vérontásnak, a gyilkolásnak Gyóni az Urnak 1913-ik esztendejében. A boldog békeség arany korszaka után sóvárgó szerelem dalnokától különben sem lehet várni, hogy dics-himnuszokat zengjen a háborúról, hát még, ha erre nincs is — meggyőződése szerint — komoly ok. Csak azért, mert politikai érdekek talán előnyösnek találták, nem lehet mézár-

székre vinni „bitangul”, ezeket és százezreket. Ennek a súlyos fénynek az igazsága markol szívébe, mikor e sorokat írja.

Ámde, amikor az ezeréves magyar határok védelméről volt szó, Gyóni Géza heroikus altruizmussal, nagy elszánással hirdeti, vallja a harcot s küzdelmet a végsőkig, mert a világháború a magyarság önvédelmi barcává lett. Sőt felajánlja dús életét, hogy a jövő nagy Aratáskor az ő vérének nyomán is keljen ki egy áldott kalász.

»Cézár, én nem megyek« írásakor első-sorban ember volt a költő, háborús költeményeiben pedig magyar, itt a magyarázata annak a nagy ellentétnek, ami megnyilvánul a régi és új Gyóni között.

Lírája különben sem olyan egyszerű és közvetlen, mint az Arany iskola költőié. Modern lélek, fele ellentmondással, kontrasztal, harmóniatlansággal. Lelki világa bonyolult, ezer húrú hangszer s mikor az a lélek megnyilvánítja legegységibb egyéniségét, az nem lebet egy síkú megnyilatkozás. Bonyolult élményeit s kora szédítő iramú baladásának konglomerátumát, melyek összefonódtak lelkében, nem lebet túlzottan leegyszerűsíteni, mert ezzel meghamisítaná elgondolásait s csak kópiáját adná

eredeti gondolatainak, kivonatokat adna s nem eszméket.

Sok ellentmondását magyaráz a kor, a háború kiábrándító, kijózanító Látása.

A világháború a többek között arra is megtanította az embert, hogy egyetlen drága kincse van, amit övének mondhat: az élet, a szent, a pótolhatatlan, a többi semmiség e mellett.

A hősiség annyiszor magasztalt kultuszát bizony nagyon is megtépázta a modern technikai eszközökkel vívott háború.

Igaz, hogy 1914-ben még dalosán, nótásan, jókedvvel, sőt igen sokszor harcvágygal szívében indult a frontra az Alföld és az ország színmagyar ajkú népe, fellángolt keblükben hatalmasan az ősi tűz, ami ezer év előtt is harci kalandozásokra készítette, de ez a lelkesedés igen gyorsan kialudt, nagyon hamar lehűlt. S ezt még csak nem is az a sokat emlegetett magyar szalmaláng okozta, hanem az a tény, hogy földbe ásott fedezékben, piszokban, tétlenségben vegetálni hónapok hosszú során át, egy kis lyukba préselődni, mint halak a hordóban, az nem a tüzes vérű, mozgékony magyar természetéhez való állapot volt.

Különösen a világháború elején százak jelentkeztek önként szuronyrohamra, kézitusára,

felderítő kiküldetésekre, mert unták lelkükből a tétlenséget. De aztán később, „mikor a halálgép muzsikált felettük, mikor láthatatlan magja kélt a ködnek”, az letörölt minden illúziót, minden ragyogást a háborúról. Micsoda harc az, ahol nem lehet ököltre-birokra menni, ahol bárki hitvány ellenség leterítheti a leg-sugárzóbb élet hatalmasát, ahol csak úgy vak-tában lövöldöznek a levegőbe, még csak virtuskodni sem lehet.

Bármelyik percben jöhet egy váratlan srapnell, egy-egy telitalálat, vagy repülő bomba, ami sok-sok viruló életfolytatást szakít meg végképen . . . Ez volt a háborúért való lelkesedés halála.

Ehhez járult még az élelmezési sok akadály, éhség, rossz és rendszertelen étkezés, emberfölötti szenvedések pokla, ami fehér fűrtöket varázsolt máról-holnapra a holló-barna haj disz helyébe, ami évtizedekkel öregítette meg lelkét, gondolkodását a legifjabb harctéri szenvedőnek is. Csoda tehát, ha ellentétes érzés, cselekedet, vágyakozás, életcél, eszmény s mi minden váltja fel az ifjúi rajongások szavát Gyóni lelkében, ami egyébként is érzékenyebb, szenzibilisebb, finomabb és betegebb volt az átlagos emberek százaiénál.

Hogy minden keserű csalódás és kiábrán-

dulás után a frontot nem hagyta oda a magyarság, annak oka részben a kényszerűség, de sokkal erősebb kötelék volt ennél az erkölcsi kényszer: a kötelességérzet, jóllehet tudta. mindenik, hogy ez a harc már csak paródiája a múltak bösi küzdelmeinek, elszánt barcainak. A bátorság, vitézség, nyers erő mind alárendelt szerepet nyert: a mosti modern küzdelemben négy bosszú, súlyos éveken keresztül. Ez az említett önfeláldozó kötelességérzet tartotta a lelket a sokszor lelke mélyén elcsüggedt magyarságban, sőt 1918-ban is, amikor a látszat ellene szólt e kijelentésemnek, csak a lelketlen uszítók gyalázatos aknamunkája eredményezte azt a szomorú frontfelbomlást és zűrzavart s hogy sikerült, azt 4 esztendei testi-lelki gyötrelemnek kellett megelőznie; így is nagyon hamar észbe kapott a józan elem, de már akkor későn . . .

Most pedig tegyük úgy, mint a római történetírók szokták a szerencsétlen kimenetelű fegyvertények leírásánál s beszéljünk másról.

Alábbiakban bemutatok Gyóninak és Adynak egy-egy költeményéből egy szüreti hasonlatot. Nem az egymásra való hatás, hanem épp az ellentét kifejezéséül, mert bisz előbbinek a valóságos gyóni szüret járt eszében, azt fej-

leszti tovább, alábbi pedig művészi hasonlatnak szánta a szüretet.

„Cézár, lásd, ép a szüret áll már,
Gerezd hátán tömör gerezd . . .

Bús fürtnek a halálszüretre
Cézár, nem mehetek.”

(Gyóni.)

Tort ülök elillant évek
Szöllőhegyén s vidáman buggyan
Torkomon a szüreti ének ...”

(Ady.)

Annyira egyéni s annyira találó e hasonlat mindkettőnél, hogy az ember bámulattal olvassa őket. Ady a saját életét: a béke szüretét festi, Gyóni pedig bús sejtelemmel a halál szüretére gondol, hol ő is csak egy szőlőfürt lesz a nagy Vincellér kése alatt.

Már az a büszke hang, ami Adynál sokszor megnyilvánul, amikor szól a „lelki pórok szürke hadához” ő, az élet királya, közös vonása minden igazi nagyságnak. Mikor Gyóni is így ír:

„Cézár, az életem felett
Én is cézár vagyok . . .

ez a hang ismerősen cseng Ovidiusztól kezdve Horáciuszon át Petőftg, Wilde Oszkárig.

Ugyancsak közös minden pesszimista köl-

főben az éltéért, való rajongással egyenes arányban álló, sőt bálványozott méretű élet-fájdalom. Természetesen sokat vár az élettől, sőt mindent attól remél s cserébe semmit, de semmit sem kap. Elkésve érkezett vendég az élet-lakomán, mindent elesznek-isznak előle élelmes mások, neki keserű korty, keserű falat jut csupán.

A kőarcú élet. milliók korlátlan Fáraója, építi bánat-piramisait s ő magára veszi a minden koldusok siralmát, százezrek jogos panaszeit zokogja bele a világűrbe. Érti, tudja, bol a legkiáltóbb az ellentét, melyik a legvéresebb seb, ami orvoslásra várna, s amely később szélsőségekbe is ragadta a forradalom megtévelyedett ezreit, szomorú nincstelenéit.

Ezekre a költeményekre alkalmazza Nagy Lajos a „legnemesebb veretű proletár versek” jelzöt, mert a szociális részvét készletti kifakadásokra az általános nyomorúság és igazságtalanságok ellenében.

Természetes is aztán, hogy ez az út nem a „boldog révbeérők útja”, „sebes, sokvágyú szívé”-vel pihenés nélkül zarándokolja a magyár költők elátkozott útját . . .

Véresre mart szívének láza a kötet második felében száll alább valamivel lejjebb, amelyben a „minden asszonyok asszonyának”

oltárán gyűjt fel némi örömtüzeket is, vigasz» talóbb, megnyugtatóbb strófákat is verve ki lantján.

Ez a szerelem, ami itt formálódik csengő-bongó rímekké, már nem a rajongó ifjú poéta álmodozó szerenádja, ami „Erzsike könyv”-ét alkotja, hanem a lelkileg érett és sokat szenvedett férfiú szerelme. Nem elégszik meg egy futó mosollyal, ami imádotja ajkán feldereng számára, egész lelkét követeli cserébe, mert ő is mindenét, „vétkes, vágyás és szűzártatlan” lelkét adja a dalban.

Ahogyan Ady is, a faun mezbe öltözött Apolló megírja »Vén faun üzenetét« (Új versek), melyben tavaszi vágyait festi, a Léda felé korbácsoló, tüzes emlékek bíborától terhes szerelmi üzenetét, úgy írja meg Gyóni is „Faun keservét”, ahol ugyanaz a forró láng csap ki a vágyakozások mindent sejtető sorai közül, csakhogy itt az éjszaka mámoros zsoltárát, amit a költő felé sugározta a mindenség halk muzsikája, a Nő nem hallja egyedül s maga marad vérző vágyaival . . .

Csak néha, titkon látogat el a fehér asszony a költő lelkének sötét szobájába, ahol régi romok közt régi bánatok sírnak, az emlékhárfa zenéje hallszik, de ha megszólítja, egyszerre elröppen a látomás s megint sötét

szoba lesz a lelke („Vendég a szobámban”
75 old.)

A költemény alapgondolatát különben megtalálhatjuk Adynál is, ahol:

„A lelkem ódon, babonás vár,
Mohos, gőgös és elhagyott . . .
. . . néha, titkos éji órán . . .
A fehér asszony jár a várban
S az ablakon kinevet ...”

(A vár fehér asszonya”. Új versek)

Egy másik kép: sötétlő cella szívében térdepel egy ősz barát: a bánat, »örök misét mond egy asszonykép előtt«, s a fehér asszony érzéstelenül tekint a térdeplőre ... „és zeng, zokog tovább a fájdalom miséje”. A kép aztán még változik sokszor a képzeletnek mozi vásznán, de behunyt szemének barna kárpitjára is csak őt festi a „látások ecsetje”, mert minden ő mindenekben. A büszke, az elérhetetlen, a vágyva-vágyott örök Asszony s ami szívében dúl: az örök vágy; a szerelem . . .

Az elmondottakkal kapcsolatban azt is meg kell említenem, hogy a „Szomorú szemmel” és az „Élet szeretője” közötti időt szintén átbidalia egy máig kiadatlan gyűjtemény, ami a „Levelek Ilonkához” címet viseli. Hogy külön nem emlékszem meg róla bővebben, azt azért teszem, mert néhány igen szép darabja

ott szerepel az „Élet szeretőjében” s éppen ezekre is vonatkozik megjegyzésem, a szerelemre vonatkozó.

„Erzsike könyve” még tisztán diákszerelem, „Levelek Unokához” már, hogy úgy mondjam férfiasabb jellegű, de mindkettő a gyón-dabasi vegetáló évek korszakának termése; mindegyik Sopron előtti keletű.

Az „Élet szeretője” asszonyát már Sopronban kell keresnünk. Ő hasonlíthatatlanul nagyobb stílű nő, poéta asszony, gazdag lelkű ember, „minden asszonyok asszonya”, kinek jótékony hatásáról nemcsak az »Élet szeretője« tanúskodik. Sokat köszönhet neki Gyóni, az érző, szerelmes, szenvedélyes ember és a másik Gyóni, a poéta, az érzések és vágyak művészi festője, az új lehetőségek, újszerű meglátások, egyéni kifejezésre juttatások terén is, ahová elkalauzolta.

VI.

1914. december havában „gránátok földjén . . . észak vészes és hajszás éjszakáin . . . ostromlott várban, hősök avatásán, árulók ítéletén és az életért vívott szent háborúnak ezer halálos szépségében és veszeéé nyomorúságában ...” Przemyslben keltek életre újabb versei: „Lengyel mezőkön, tábortűz mellett” cím alatt, amely első, igazi Gyóni kötetnek tekinthető.

Német fordítása: „Auf polniscben Fluren, am Lagerfeuer” (Dresden 1915.)

E verskötet a przemysli várőrség magyar csapatainak súlyos hónapokon keresztül lelkesítő olvasmánya, vigasztalása volt — ott benn 10,000 példányban elkapkodták — mikor pedig a várból repülőgépen kikerült egyetlen eredeti példánya nyomán az Országos Hadsegyezmény Bizottság kiadta 1915 márciusában 10.000 példányban, utána TT. és III. kiadásé ért el több ezres példányban: a belőle befolyt

tiszta jövedelmet, először mindjárt 5000 koronát, a háborúban elesett bősök árvái javára ajánlotta fel s az addig szűkös anyagi körülmények közt nyomorgó poéta abba a kellemes helyzetbe jutott, hogy az akkori viszonylataiban fejedelmi adományával sok-sok égő könyvet letörölhetett a háború áldozatainak arcáról.

Talán, mert mesteri tolmácsa volt a tömegek hangulatának, a mindenki lelkében zsongó érzések húrjait pendítette meg bennük, amit a magyarság hónapok kínos küzdelmei alatt, véres és sáros éjszakák hajszoltságában, a körülzárt vár halálra készülésének iszonyatosságai közepett és a háború veszett nyomorúságaiban, „miket csak egy közlegény ismerhet valójában, aki önként választott közlegény sorban élte át a világhistória legfenségesebb, legborzalmasabb három hónapját, aki csizma volt, melyben pompás seregeink véren és sáron át gázolták a lengyel mezőket, aki talpa volt annak az ágyúnak, melynek dübörgésére a magyar szív oly rettegve és oly büszkén dobbant” (Gyóni Géza 1914. október 28-iki leveléből.)

A háború kizökkenti teljes valójából. Edigi élete összefüggéstelen káosz volt csupán, elérhetetlen vágyak kergetése a fájdalmak osztorozottja részéről, a magyar génusz, a nem-

zeti szellem áldozatos bajnoka lassan érlelődött, de hirtelen pattant ki a béke nyugtalan vérű, komolyabb életcélt maga elé alig kitűző ember-élet bájából.

Szívvel-lélekkel indul a bósi porondra, miné a kötelességet férfiasan vállaló magyar; ugyanabból a vérből sarjadé, miné öccse, Mihály főkadnagy, aki midőn a honvéd tisztek a költőt át akarták helyeztetni a sáncokból, azt felelte: mindenki ott tegye meg kötelességét, ahová állították. A költő saját kijelentése erről így hangzik: „forrón érzem, hogy mindenkinek, aki csak lélegzik, most kell kifejtieni a legnagyobbat és a legjobbat, amié csak tud ... azért vágyódom oda, hogy ott lehessen mindenütt, ahol csüggedést kell elverni és ahol a szíveket kell megmozgatni, félreverni a harangokaé és lemetszeni az elhújasodott szívek zsírjáé, hogy a megrendülé polgár ráeszméljen, mi éörttnik és a szívet a tenyerébe fogva vigye az uccára, ahol csak sebesültet és elhagyott gyermeket lát és jajgatva és ujjongva adja oda mindentt, azoknak drága vérére, akik érte véreznek ...”

A nagy ideálista tehát nem a harcokért rajong most sem modern pálfordulással, hanem a krisztusi szeretet nevében meggy könyveket törölni nedves orcákról, a szájalom

húrjáé megpendíteni szívek rejtett mélyén, a szenvedők felé hajlítani azokat. Kicseng minden írásából hite, bizalma a vágyott jövőben: a győzelemben. Ezzel tudta fanatizálni a lelkeket, ezáltal töltötte be Türtajosz hivatását is. Nincs verseiben egy szikrányi kishitűség, sőt élesztgette mindenütt a bizodalmakat, ba nem lobogott kellő magasan. Selyempapírba csomagolta a gyötrelmeket is, hogy ne fájjon annyira olvasásuk s ami keserűség mégis maradt bennük, az önmagára, szegény, esendő emberre vonatkozik, aki mindennap elvégzi a leltározást, mindennap leszámolva az élettel. . . Ezekről a költeményekről írta Rákosi Jenő, hogy „a relatív ismeretlenségből” egyszerre országos hírnévre tett szert Gyóni Géza neve és költészete. Foglalkozzunk most velük kissé behatóbban.

* *

*

Mint a klasszikusok eposzok invokációja a Múzsákhoz, vagy a középkor nagy epikusainak fohásza Szűz Máriához, úgy hat reánk az Őrangyalhoz való ajánlása és a hozzá irt első költeménye, amelyben könyörög, védje meg őt imájával a halált dörgő ágyuk tűzében s emelje fel csüggedten halódásából.

Első verse ezután, mely a tragikus sorsú

Ferenc Ferdinánd kegyeletét őrzi, még Szabadkán íródott s talán azért iktatta e költemény ciklusba, mert az ő meggyilkolása robbantotta ki a nagy világégés poklát, melyről a következőkben megemlékeznek, vagy talán a hadvezetőség jóindulatát akarta ezzel eleve biztosítani kötete számára, de csak efemer értéket képvisel; a Szent László legendás alakjához való hasonlítása erőltetett.

Ének a gránicon: a boldogabb jövőről rebegett fohász a Világ Magvetőjéhez, ki pehelyként sodorja a kősziklákat is. A legszebb lírai megnyilatkozások közé tartozik ez a néhány sora:

„Jövő magyarjáé minden ág ne huzza;
Rémlátás réme ne háljon vele.
Csodára keljen áldott magyar búza:
Aki vetette, az arassa le.”

Ha kell, a vérét is följánlja a magyarság nagy megváltásáért:

„Fogadd el tőlem, Világ Magvetője
S ha kezdődik a boldog aratás.
Engedd, Uram, hogy nyílhaszon belőle
Hazai rónán egy áldott kalász ...”

Azt a naiv, s naivitásában is oly megragadó vágyakozást, ami Kisfaludy Károly közismert: „Szülőföldem szép határa” c. népdalából kicseng és a szeretetnek azt a türelmetlenségét, ami madárszárnyakra bízva kedves üzene-

tée Arany: »Szilágyi E.« c. balladájában, egye*
 siti Gyóni igen-igen finoman „A magyar ka-
 fonák daláéban. Lányi Ernőnek ajánlja s ez-
 zel mintegy bizonyosságai adja, hogy a megzené-
 sítésre is gondolt írás közben. Valóban dala-
 mos muzsika az egész költemény.

Lángoló vörösben
 Lengyel hegyek orma —
 Látlak-e még egyszer
 Szülőfalum tornya?
 Kinyílik-e még rám
 Egy kis ablak szárnya?
 Meglátom-e magam
 Egy szelíd szempárba?

Vigye el levelem
 Búgó galamb szárnya,
 Az én édesemnek
 Szép Magyarországba,
 Mondja el fenszóval:
 Semmi bajom sincsen;
 Mondja el halkabban:
 Megszakad a szívem.

Tábortűz mellett nem csupán egyetlen
 költeménytől kölcsönözöd köteteim, hanem
 olyan jellegű, mini Adynak „Két kuruc beszél-
 getése” c. különböző kötetekben elszórt saját-
 ságos, egyéni hangú költemény sorozat. Hogy
 van valami köze legalább is keletkeztében e
 költemény csoportnak Adyhoz is, mutatja első

ilyen nemű költeményében „Vasárnap a sáncon” c.-ben ez az a kifejezés.

«Két magyar vitéz beszélget a sáncon»..
 Másik ilyen irányú versében: »Ne szomorkodj.
 Bálint«-ban pedig ezt írja:

„Rámismersz-e most már
 Jó kuruc komádra!
 Rákóczynak voltam egykor
 Az íródiákja ...”

Ez a strófa mutat rá e költemények eredetére, az Adyval közös forrásra s ez kapcsolja Gyóni háborús költészetének egy kis részét legalább is — a kuruc-költészetbe.

Itt pedig engedelmet kérek egy kis kitérésre, mindezek megvilágítása céljából . . .

VII .

A kurucvilág költészete a régi magyar irodalom egyik igen értékes szakasza. Felöleli azt. a kort, amelyet Thököly és Rákóczy szabadságharca betöltött, ezt a fordulatokban gazdag idői, melyet, megelőz a vasvári béke okozta elégedetlenség komoly, panaszos, elégi-kus kifakadása, zömét alkotja a kuruc éra lelkesítő, haragtól lángoló, németet gyűlölő, szatirákban is bővelkedő tréfás-tragikus költemény sorozat s befejező akordját pedig alkotja a szathmári béke utáni bujdosás vigasztalan sötétsége, nyugtalansága.

E költészet ősforrása, mintája: a népköltészet.

Tárgya a legváltozatosabb: vallásos, hazafias, azután vitézi énekek, melyekben a Balassa Bálint féle Végek dicséreti és Őszi harmat után hangja és formája újul fel, majd történeti énekek. Végül virágénekek és bujdosó dalok, amikor a főbb kurucok elhagyják hazájukat, a szegények pedig hazátlanul kóbo-

rolnak szerte az országban s ezeknek ajkán csendülnek fel a szebbnél-szebb, őszinteségükben megható dalok: a bujdosás keserveit, a haza és saját sorsuk szomorú állapotát siratják bennük súlyos, férfias nekibúsulással. Ezek alkotják legszebb darabjait e korszak örök szép költeményeinek.

Hogy micsoda szemmel látható hatást gyakorolt a kuruc költészet nép- és műköltészetünkre, arról egész értekezést lehetne már írni.

A népköltészet, ahol pedig a történeti hagyomány képe igen könnyen elhalványul s amely máig is megőrizett kuruc dalokat, élő bizonyága annak a hatásnak, melyet e korszak gyakorolt bőseivel és szellemével a nép lelkére.

Azonban nemcsak a nép egyszerű fiai estek intenzív hatása alá e magával ragadó szellemi áramlatnak, az irodalomtörténet tanúsága szerint a korszak legalaposabb ismerője, Thaly Kaiman annyira beleélte magát a kor levegőjébe, hangulatába és érzés világába, hogy korhű kuruc dalokat írt s még hozzá igen remek dolgokat, csak az volt a bökkenő, hogy a kuruc kor iránti túlzott előszeretetről több dalt be is csempészet saját művei közül a népköltészet termékei közé, mint eredeti ku-

ruc dalé úgy, hogy a Thaly K. hagyatékát, erős kritika alá kellett venni, melyik az igazi és melyik az ál-kuruc eredetű.

Más elbírálás alá esnek azonban Endrődi Sándor „Kuruc nótái”, melyek nagyjából a Thököly-Rákóczy kor eseményeiből és motívumaiból fakadtak költői mezbe burkolva, modern formákba öntve, de az eredeti hangulatot, ízlést és érzelemvilágot teljes érintetlenségében vissza tükröztették s ő maga utalt minden dalának forrására „jegyzetek” rovatában. Kisugárzik minden nótájából a kuruc-kor nősei és céljai iránt érzett rajongó szeretet melegsége s igaz gyönyörűségére szolgál minden magyar érzésű olvasónak.

Itt említhető meg Káldy Gyula neve is, aki a kuruc dallamokat támasztotta új éleire s a zenei hatás eszközeivel lopta a szívekbe a kuruc kor bűvös-bájos romantikáját.

Sőt a drámában is akadt, feltámasztója e daliás időnek Herczeg Ferenc személyében, gondoljunk csak „Ocskay brigadéros”-ára.

No és most megérkeztünk a kuruc dalok kétféle legkésőbbi tovább fejlesztőjéhez és művészi lantosához: Ady Endréhez és Gyóni Géza-hoz. Azonban az eredeti kuruc költészet, vagy mondadjuk az Endrődi és Ady-Gyóni féle kuruc beszélgetések között olyan különb-

ség van, mint Theokritosz pásztori idillije és Vergiliusz eklógái között. (Bocsánat ez újabb kitérésért, de ezzel tudom leghívebben visszaadni a lényegest.)

Theokritosz, amikor kis képekben, idilliumokban bemutatja a pásztorélet szépségeit és szerelmi jeleneteit, a szabad természetet szándékozott bevonni a fényes paloták légkörébe, Vergiliusz pedig, aki Theokritosz fordítás kapcsán kedveli meg e műfajt, eleinte szorosan követi mesterét: ez az a korszak, amit a kuruc költészet utánzásánál Thaly Kálmán, de még inkább Endrődi S. képvisel; majd több és több eredetiséget mutat fel s végül megteremti Vergiliusz az allegorikus idillt. Két pásztor beszélgetésébe burkolva zengi el saját panaszait, egyéni fájdalmát, s itt már csupán a keret pásztori és a hang, a tartalom szimbolikus és korának hű tüköre. Ennek az időszaknak a modern képviselője a kuruc kor kirajára alkalmazva Ady Endre. Nála a két kuruc beszélgetése csak ügyesen választott forma, melyben kora politikai mozgalmait jellemzi; szidja, gyűlöli a németet „Tisza úrral” együtt, csak a bang és stílus bámulatosan kurucos és kifejezéseiben alkalmazza a kuruc kor frazeológiáját.

No és befejezve e kissé erőltetett hason-

latot, Gyóni Ady Endre nyomán, az ő modorában íré kuruc dalokat., ugyancsak saját, koráé s a háború siralmait s a front hőseit léptette föl kuruc szerepben.

De ezzel kortnésem azt akarom mondani, minéha szórul-szóra átvett volna Adytól akár egy szót, akár egy kifejezést, vagy hangulatot s egyebet, nem. Csak azé látta Gyóni Adynál, mennyire alkalmas ez a dialogikus forma egyéni érzelmek őszintébb kifejezésre juttatására s korának és adott viszonyoknak mesteri festésére. Így adja a modern világháború epizódjait, Przemyslé, s az orosz front harcaié, vágyaié, aggódásaié e vitézi beszélgetések jelmezében, míg Ady a politikai harcok dühét, elszántságát s kitartását énekli meg ugyanezekben.

A két kuruc beszélgetésének eredete különben: „Buga Jakab éneke” c. kuruc költeményre vezethető vissza, amely minden kurucra s minden korszakra nagyszerűen illett s ezeré vette mintául Ady is éppen ezé a formáé.

Ezeknek a kuruc daloknak első képviselői az 1909-ben megjelent „Szeretném ha szeretnének” Ady kötetben találhatók, Gyóni pedig az 1914-ben Przemysl-ben kiadott művében alkalmazza azokat először, A „Szeretném, ha szeretnének” kötet három művészi alkotása közül az elsőben, melynek címe a

„Bujdosó kuruc rigmusa”*, még emlegeti a labanc hordákat, de ezek alatt politikai ellenfeleit érti. „Esze Tamás komája”-ban (ezt a nevet, az „Esztergom megvételéről” c. kuruc dalból kölcsönözte) az elkeseredett kuruc sóhajt Rákóczy után, hogy kígyóinak nyakára léphessen. A „Kuruc Ádám testvérem” c. vers pedig nincs kizárva, hogy egyenes őse a Gyóni: „Ne szomorkodj Bálint” címet viselő költ.-ének, mert míg előbbiben Adyt szellem-testvére Kuruc Ádám deák biztatja a kitartásra, ez utóbbiban pedig Gyóni egyenesen Rákóczy íródeákjának vallja magát.

A minden titkok verseiből (1910). „Az utolsó kuruc” maga Ady abban az országban, ahol meghalványult a lelkekben a bit s hasztalan a küzdés. Az »Obsitos vitéz nótája« is ugyanilyen tendenciájú: céltalanul elpazarolt életét siratja benne, s keserű szájjal védi igazát.

Mintha csak ez a gondolat támadna új

*Itt említhető még Merényi Gyulának, a fiatalon elhunyt salovenszkói poétának „Bujdosó kuruc éneke” C. verse, ami Ady Endre ezen költeményének hatása alatt keletkezett:

„Magam halálsorsát
Hejh, nem igen bánom;
Rossz csillagú Magyarország
Csak te hulltad sajnálom”.

életre Gyóninak a »Rabságban« c. 1919-ban Ath.-nál megjelent utolsó kötetében található »Gőgös Hunniában« c. költ.-ben. Itt is Gyóni az a dacos kuruc, aki nagyobbbat mert holmi mucsai magyaroknál, s ezeré »Mágnások lakája nyelvtt ölé megette«.

Ady: Ki látott engem (1914) c. kötetében „Két kuruc beszélget” már nyílt politikai vonatkozású, költemény Tiszáék ellen, akik kezdenek már a szegény „ködmönösökkel” is paktálni s reméli, fel fog még vidulni orszá-gunkra őseink elfecsérelt vére. »Szerencsés új esztendő-t kívánok (Két kuruc beszélget)« c. versében ezé írja: „fultak itt a szívek és ebesek és gonoszok a bendők” s magyar a magyaré elárulja mindörökre, az árulás soka-sem volt esztendőkhöz kötve. Ezt a költeményt már csak annyi köti a kuruc korszakhoz, hogy ott is árulások lazították az összetartás szálait.

A „Halottak élén” kötetben jelent ugyan meg (1918), de még 1914 májusában kelt a Gyóniéval azonos című „Tábortűz mellett” költemény, amit még a rokon tartalmuk is sajtóságon egymás mellé állít. Ady ezé nem vehette Gyónitól mert még a háború előtt megírta, de viszont csak 1918-ban került kiadás alá, eszerint Gyóni sem kölcsönözhetette Adyéól, ha csak valami módon köteten kívül

nem olvasta. Mivel ezt nem tartom valószínűnek tehát csak azzal magyarázható, hogy háborúban igen könnyen juthatott eszébe ez az aktuális cím.

Ady így ír:

„Régibb üdőkben vitézkedésnek
Más becsülete volt és több a vitéznek!”

s befejezi azzal a minden-mindegy nekikese-
redéssel.

„Ne bántsд azért csak tovább vitézkedjünk!”

A »Tábortűz mellett« c. Gyóni vers utóhangulata is ugyanilyen rezignációval végződik: »Szivarunk füstjénél már mi csak kivárjuk, míg a muszka beleun«.

„Kurucok így beszélnek«. (1915): Ady
Váteszi jóslata a magyarság meddő küzdelmére:

„Nekem, pajtás, úgyis mindegy-
Farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.”

Intés az őrizőkhöz, Várnak a táborozók, Levél a Végekről, Fáradtan biztatjuk egymást: tisztán szimbolikus címek, általános csatákra céloz, az étellel vivandókra.

Még három műremeke van Adynak „Két kuruc beszélgetése” cím alatt e kötetben, amelyekre már nem térek ki. Teljesen Ady ízű, háborús, keserű prófécia mindegyik . . .

Gyóni ilyen irányú költeményei a következők:

»Vasárnap a sáncon«. Két magyar vitéz beszélget otthon maradt családjáról. Idillikus rajz. A már említeti: „Tábortűz mellett”; a przemysli viszonyokra alkalmazott párbeszéd kurucos modorban.

„Ne szomorkodj Bálint”, már volt szó róla. Két vitéz dialógusa, kik közül egyik maga a költő. Visszaemlékezik arra a korra, mikor még a dicsőséges emlékezetű Rákóczy fejedelem járt ezen a tájon. Kigyulladt szemében az ősi harag lángja. Ez az emlékezés készletű rövidített Balassa-strófájú kuruc rigmusokra. Rákóczy íródeákjának hiszi magát, kinek legfőbb kötelessége a vitézek buzdítása.

„Magyar katonák dala” és »Repülj már levelem« c. költeményei is Balassa-strófájukai mutatják a kuruc kor hatását. A kuruc költészetben is ilyenformán alakították át kedveit Balassa strófájuk külsejét ismert és ismeretlen szerzők. Tartalmilag mindkettő a világháborúhoz kapcsolódik és a népdalok élénk, balladás menetű soraira emlékeztetnek. Csupa bizakodás, csupa reménykedés a hangja, amire olyan nagy szükségük volt a lövészárkok csüggedt harcosainak. Egy-egy ilyen költeménnyel Gyóni valóban hivatást töltött be.

„Végvári sáncokban”, Keserű vigasztalás pajtásához, aki már-már elcsüggedt, hogy nem-sokára lezajlik a harc s megenyhül hat lányira a föld alatt minden sajgás. Már nem tarthat soká. Ott lenn érik a jövő, a vérből kél a mag, s dúsabban hajt a hajtás.

Itt említhetjük még a „Rabságban” köteibői a „Gőgös Hunniában” címűt, melyről már megemlékeztem néhány szóval s félig-meddeg a „Fogoly honvéd testamentomá”-t is. Komor tónusa, zordon hangja, figyelemre méltó, ismétli harmadik sorának végét a negyedik sorban mint megannyi kuruc dal, hogy ezáltal is súlyosbítsa különben is súlyos mondanivalóját.

VIII.

Van még valami vonatkozás a kurucokra »Levélek a Kálváriáról« c. kötetben a Przemysl c. vers második részében, ahol az árulás erőt vett a vitézségen és a „kurucok virágait” elburcolfák szomorú fogságra. Ez az árulás lebeg a költő szeme előtt, amikor kitör belőle az a sovíniszta hazafiasság, amit Marconnay Tibor hibáztat benne, hogy:

„Hej, pocsék polyákok
Hej, csahos cselákok
Bizony eladnátok
Az édesanyátok.”

Ezt azzal a megjegyzéssel kíséri, hogy a magyarságot még a háborúban sem azzal szolgálja a költő, hogy ellenségét becsmérli.

Ez igaz. De ha meggondoljuk, hogy akikre Gyóni e verset vonatkoztatta, a magyarságnak mégcsak nem is ellenségei, hanem fegyvertársai voltak s ha valóban igaz, hogy az ő árulásuk szolgáltatta orosz kézre Przemysl várát, amint a költő hiszi, akkor ez már lénye-

gesen letompítja az idézett kifejezés élet. Az elkeseredés jogos kitörése volt, ez legdrágább kincsét, a szabadságát vesztette költőnek azok irányában, akik ezt előidézték.

Emberileg is értető tehát ez a kifakadás, ezzel még nem rombolja le a jövő generáció tiszteletét, legfeljebb nem tartják a leg-sikerültebb alkotásának.

De nem akarom én azért ezt állítani, mintha Gyóninak minden műve az örökkévalóságot szolgálná, lehetetlenség is volna ilyen mondani, s bizony sok megszívlelendő van Marconnay kritikájában, amikor Gyónit impresszionistának nevezi, mert »bódultan és kritikátlanul engedett minden pillanatnyi hatásnak. Ezért buján szerelmesek háború előtti, háborúsak háborús, s forradalmiak a fogságban keletkezett versei, Ez pedig hiba”. Bevégzi azzal, hogy az örökkévalóság számára dolgozó poéta ne akarjon minden poklokon keresztül aktuális lenni, mert ezzel a költészetet csak külsőségeiben érinti, lényegileg újságs-riport marad írása.

Hogy mennyire közel jár az igazsághoz e megállapításában Marconnay, azokból a levelekből tűnik ki leginkább, melyeket a Bácskai Hírlap szerkesztőségéhez irt volt Gyóni, ahol többször kifejezi forró óhaját, mennyire sze-

retne hadi tudósító lenni, mert „a szenvedések java úgy alszik el benne, mint az árokpartra kitett gyerek”.

Amikor ez a gondolat annyira és annyiszor foglalkoztatta, meglehet, hogy kísérletezett is lírai haditudósítással egynémely versében, azért igyekszik azokban túlságosan is az aktualitással? Ez ugyan csak pusztá feltevés a magam részéről, de más magyarázatot én se találok rá.

Vagy itt van például egy „Levél Nyugatra” c. verse, mellyel Rákosi Jenőt köszöntötte. Itt is az a hiba, hogy túlságosan időszzerűségre való törekvéssel szólt bele döntőleg az. akkor még forrongó irodalmi harcba. Itt valóban impresszionista mivoltáról tett bizonyosságot.

Maró gúny, csípős szatíra és heves támadás ez a vers Ady és a nyugatosok ellen. Gyóni ugyan ezt később rektifikálta, hogy ő e versével a nyugatos irány egy külön csoportja ellen támadt, akik hősi nekibuzdulással Adybbak akartak lenni Adynál erő, s tehetség nélkül, E vértelen nyafogok, „fránya franciások, kis erotikák, tucatáriások” nem igen dicsekedtek el e verssel, bár az is igaz, hogy örökéletre nem igen számíthat e pamflet szerű költemény sem.

Mintha Szabó Dezsői hallanók ugyanennek a versnek a végén, hogy a parasztból kell kitermelni a nemzet fenntartó erejét. A józan parasztságnak s a szűz magyar erőnek állít főbbé kevésbbé maradandó emléket, mikor így ír:

„A földet s mit rajta terem a zseni,
Paraszt erőnek kell megvédeni:

Es jöhet vihar világkeverő
Mosolyogva állja szűz magyar erő ...”

Mennyivel rokonszenvesebb az írása akkor, midőn nem irányítja tollát semmi sem, csupán lelke csillárjait gyűjtogatja a szomorúságok éjszakáiban, az »ítélet napjai«-nak poklában (28. old.) sárban, vérben dideregve megpillantja a Seregek Urát s csüggedt szemeit Hozzá emelve könyörög vérenek drága véreiért: imádott magyar népért; amely soha „nem akart: csak élni, élni, élni”. Ez a sújtott nép mindig béke után epekedett s mégis összecsapott fölötte Észak és Dél, e két lávafolyam. Az Úr ítéletét látja, annak sújtó kezét érzi abban a megrendítő katasztrófában, amikor „két napi járón temetetlenül a világrablók holtteste hevert” az orosz front véráztatta földjén. Tehát nem örül a költő az ellenség vesztének sem, mint sokan hiszik,

annál kevésébe látja gyönyörűségét: annak gyalázásában.

Másik figyelemre méltó remeke: „Ima a lengyel dombon”, (30 old.) Egy halott vitéz vérző teste fölött mond el halk szavú imát, helyesebben visszaemlékezésé, ami megrendítő átokba fullad a végén. Ez a mintegy két félre tagolódó költemény sajátságos vegyülete a legbájosabb háborús romantikának és a legijesztőbb realitásnak.

Első részében a lengyel dombok őszi vígából, a didergő margaréta szálakból összegyűjtött árva csokrot tűzi elesett bajtársa szívére asszonya helyett, aki otthon minden nap várja azt, naponta kiáll a kis kapuba távolba mélyedő szemekkel s talán csak annyi figyelmezteti őt a tragédiára, hogy szíve egy árnyalattal szomorúbb lett s nem tudja miért, — miért . . .

A költő mond helyette imát, ami a legszörnyűbb átok mit fiát vesztett anya s párját vesztett kedves mondhat arra,

„Ki haláloz és e vértengert;
Fehér cárok pokolvárában
Valaha orvul felidézte.”

A szinte pattanásig feszült szív kétségbeesett jajkiáltása ez a költemény: élő lelkttsmeretmardosás főre hitszegő szövetségeseink

szívének irányítva. Benne visszhangzik száz-
ezrek átka, agyongyötört lelkek csukló zokogása,
fel-felszakadt sebek irtózatossá gyötörtetése,
egyszóval — a háború.

Igen erős bizonyíték ez is a költő paci-
fista érzése mellett.

De nem csak átkot mondott reá, ször-
nyűt, rettenetést, le is festi a háborút szen-
vedésbe mártott tollával olyan igazán, ahogyan
talán senki, vagy igen-igen kevesen „Csak egy
éjszakára . . .” c. költ.-ében.

Az az erőteljes tűz, harsogó kiáltás, ami
már »Cézár én nem megyek!« c. versében is
fellobbant, itt nyer legtökéletesebb formát. A
háború elleni támadás legmegrázóbb írása, leg-
egyénibb érzésének legkifejezőbb tüköre e
verse.

— Nem kíván egyebet a haza legnagyobb
ellenségeinek sem, csak egy éjszakára küldjék
ki őket: a pártoskodó vitézkedőket, a háború
vámprjait, ragadozó hiénáit, uzsorásait, hitet-
lenéit, az emberi étellel üzérkedőket, az ál-
hazafiakat s minden más szennyes lelkűeket,
mert ha ezeket csak egyszer is megfüröszténék
a háborús kínszenvedések Jordán-vizében,
tisztulva, vagy összetörve, vagy a földnek sa-
ráig megaláztatva ordítanak bele a végtelen-
ségbe Isten nevét, melyet itthon sohasem is-

mertek, csak gőgös gúnnyal emlegettek, s vernék a mellüket mea-kulpázva.

Csak egy éjszakára küldenék el őket, oda, ahol sugárzó életek sorvadnak fekefe csonivázakká, ahol vér csorog a földön, vér csorog a fárul, vért hömpölyget kiáradt folyamok medre, vér, vér, mindenütt vér . . .

A legismertebb költeménye ez Gyóninak s talán a legnépszerűbb is. Az ingadozó lelkek szinte hitet merítettek belőle, s az erőnket meghaladó, ráncskényszerített halálos viadalra indulók tudták hova mennek, tudták mi a vég s tudták, hogy ennek ellenére sem lehet onnan elmaradni senki igaz férfinak, senki igaz magyarnak.

A »Petőfi lelke« c. költeményben művésziileg valósítja meg azt a gondolatot, amivel már kísérletezett legelső háborús versében: »Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén« c.-ben, de ott nem sikerüli.

Azt a néphagyományt: dolgozza fel, amely szerint. Csaba királyfi, meg Széni László, mindig ott van, ahol védeni kell a magyart, fegyverek zajában, harcosok szívében, jár, biztat, lelkest s győzelemre vezet. Gyóni Petőfi lelkével teszi ugyanezt. A világszabadság rajongó poéiája, ki életét áldozta nemzete függetlenségéért, ott lebeg, mint Isten lelke a vizek fe-

lett, mindenfelé, ahol »elnyomott sír« és »a rabtartó röhög«, Az összes ellenünk küzdő nemzetek frontjaiba beállítja Petőfi alakját, mint legfőbb, leglelkesítőbb harci riadót,

„És mindenütt hol a zsványság ellen
A jog nevében dörren egy mozsár,
Emésztő tűzben, boszuló fegyverben
Petőfi lelke jár ...”

Sőt ha Végzet-úr akaratából rabló golyója el is talál valakié, ott — a túlvilágon is Petőfi lelke várja ölelő karjaiba elesett testvérét.

»Alexis levele Alexandrához« (43. old.) Egy orosz muzsik ajkára adott panasz, ki érzi közelgő halálát s kéri nejét, hogy kis fiával kövesse őt. A Dnyeszter folyón lévő lékbe tanácsolja, hogy merüljenek alá és majd találkoznak ott, ahol nem ostromozzák az embert. Szinte felkínálkozik ez a vers a Szovjet propaganda céljaira, bár nekik ez már túl fehér költemény lenne.

Más ilyen orosz tárgyú leírása: »Varsó felé« és »Gorkij önkéntes« című. Az előbbi erőltetett leírásban mutatja a szabad magyarok vitézségtt a béklyóba véré oroszok eleve elcsüggedésével szemben.

„Győzelemre is hajszol a hóhér,
Aki otthon láncra ver egy szóért:

Szembe velünk csupa szabad népek,
Hogy vernénk le ilyen ellenséget?

Ha minket; ver, ugye lovam, Wotka,
Mi már ahoz hozzá vagyunk szokva ...”

Egy esetleges nyert háború után alkalmas lett volna ez a vers elemi iskolai tankönyvekbe a magyar vitézség festésére, de így még csak nem is időszerű.

A »Gorkij önkéntes«-ben is ez a gondolat kísért:

„Orosz anyák, ha mind hármat szülnek,
Diadalt itt akkor sem ülhet;
Soha, soha Gorkij önkéntes.

Kancsuka zúghat s száz cári gazság,
Egy fegyver gvőzhet csak: az Igazság,
S az a mienk Gorkij önkéntes . . .

»Álom a sátorban« c. költeményében hazafelé tart Mihály testvérével s első útja a gyóni temetőbe visz elhunyt atyjuk sírjához, aki nem tudott aludni addig, míg fiai fölött égtek a falvak Észak gyilkos éjszakáin. De most már elült a harci zaj s szabad földben álmodhatik boldogabb jövődőről az ősz pré«dikátor. Azaz hogy álmodhatna, ha . . . így kellett volna annak történnie, ha . . . nem lenne álom az egész; a hazatérés is, a dicső«séges befejezés is. Mert bizony csak álom maradt mind a kettő, szép, szomorú álom . . .

IX.

Gyóni háborús költészetének mindene egyes képviselője pillanatfelvétel a nagyháború drámájából. Ma már nincs meg az az ereje, mint korában volt, ami természetes is. Adott helyzetek, háborús viszonyok, s megfelelő hangulatok kellettek azok megírásához s ugyanazok szükségesek azok élvezéséhez is.. Ma már megfakultak — mondja róluk Marconnay Tibor. De miért? Mert már, Istennek hála, békében élünk, akármilyen áron vásároltuk is meg, de a béke eszméi, gondolatai, lehetőségei foglalkoztatják egész lényünket s a legteljesebb módon megundorodtunk a háborútól. Talán azért van, hogy „ma már helyenként nevetséges a sovinizmusuk, amely nem mindig hazafiság”. Talán egy újabb háború ad megint szomorú aktualitást e háborús sírófáknak, mert hiszen Petőfi: »Reszket a bokor, mert . . .” c. bájos népdalát úgy szólván minden művelt nyelvre lefordították, még az izlandi hajdonok is e mellett ábrándoznak cet-

halász bősökről; háborús költeményeit pedig csupán a nagy világrendés vetette felszínre ideig-óráig, meri ma már épp úgy nem időszerek azok sem, mini Gyóni háborús írásai.

Sokkal közelebb állnak lelkünkhöz a fogtágban írott versei, közülük is azok, melyek a szenvedőé vetítik szemünk írisze elé, a nagy Szipériai pusztaság szomorú száműzöttjét.

»Levelek a Kálváriáról és más költemények», (A fogságból (1915) címet viseli utolsó előtti kötete. Megjelent 1916 júniusában az Athenaeumnál. E körülményes utakon kicsempészett kötet, ha később is. de még a költő életében látott napvilágot. Előbbi könyveivel szemben hatalmas fejlődést jelent e kötet.

Első műveiben az ember dominál, háborús kötetében a magyar áll előtérben, a fogságból küldött művéből pedig a szenvedő, a lelki válságok súlyos kérészjei viselő ember szomorú portréja alakul ki lassan az olvasó előtt.

Első része a köiéinek: Levelek a Kálváriáról, 33 lírai levél; a legnemesebb önvallo-más, szipériai életrajz, egy lelke gyökeréig őszinie, minden szentimentalizmus nélküli báborús Werther-regény. A szenvedés és féliékenység romboló csiráival inficiált lélek gyötrő kálváriájáról írott levelek ezek s szerves összefüggésben állanak egymással.

Nagy tisztító tűz volt ez a gyötrelem a költő számára, amelyből minden salaktól meg» tisztultan, érzésben és gondolkodásban átalakulva új emberként került ki. Igen jó utón baladt arrafelé, ahová itt még — a 33 levél szomorú vallomásából ítélve — nem tudott eljutni: hogy befogadja szívébe igazan-őszintén az Istent, a mindeneket megbocsájtót, a könyörületeset.

Hogy teljes egészében megérthessük az alább következőket, szükséges, hogy mi magunk is által essünk legalább némi részben egy-egy kis lelki forduláson, lelki katasztrófán, bisz igazán vallásos ember is csak a szenvedő lebet.

A szomorúság útja egyesít bennünket Istennél! — Legszebb mondás Dante balhatatlan művében.

Vagy mint Goethe mondja: aki sohasem áztatta kenyerét könnyei árával, aki sohasem ült ágya szélén gondterhes éjszakák homályán, az nem ismer titeket, égi hatalmak.

Gyóni Kálvária járása elegendő lett volna két ember lelkének s talán az a túlfeszültség is, ami minden sorából kisugárzik, hozzájárult ahhoz, hogy elpattant az a szál, mely lelkét az öntudathoz, a szenvedések kibírbatatlan gyehennájához kötötte.

ajánlja e kötet verseit:

„Miasszonyunknak, magyar Máriáknak,
Akiknek szíve el nem fáradott:
A reménykedésben és imádságban ...”

De az ő sebzett szívét már kétség ütötte,
a Benne veteti hite eltűnt mindörökre.

Az 1-9 levél Przemyslből a festi gyöfrelém kálváriájáról íródott. Ez a kisebbik része szenvedéseinek. (1-5) Küldi haza biztató sorraif, pedig szíve vérzik a bizonytalanság és kétség tövisétől. Következő (6) levelében emlékezik egy kínos éjszakáról, amikor alig-alig tud megszabadulni a romok alól. (7) Az offboni aggodalom festése. (8) Asszonya sötét gondolafai gyötrő súlya elől egy kórházba menekül (9).

A 10-33-ig terjedő lírai levél foglalkozik a sokkal súlyosabb lelki kálváriával.

Első ilyen levelében (10) művészi módon ecseteli fogságba esését:

„Hegyeken az a hír szalad:
Nem hős halott, csak szürke rab.
Nem gyász ruha, nem temetés,
Csak új várás, új epedés.

Nem új, halálos fájdalom
Csak új várás, új unalom.”

Szinte szégyenkezés fogja el a rabsága

fölött s szomorú aggódással kérdi; örül-e vagy fáj-e a gondolat?

11. Még mindig ugyanaz a sötét gondolái kísérti: milyen szép is lett volna, ha meghal. Őszi estén kísétált volna sírjához a kedvese őszirózsákkal, ő pedig a sírból is gyönyörködött volna feketébe öltözött alakja fölött.

12. Képzelete az elhagyott otthont varázsolja szomjas szemei elé.

„Bús pásztortüzek égnek bennük,
Csupa bánat és csupa honvágy. „

13. Szibériáról, robogó szánról, üldöző farkascsordáról emlékezik.

14. Aggódó féltékenysége első ízben nyilvánul viharos erővel. Itt kezdődik az igazi lelki tragédia. Vájjon elég erős páncél-e egy bus szerelem emléke, vagy lázítja már az asszonyt a vére, hogy ifjúságát egy messzi rabtói visszakérje? Ez a gondolat kitörölhetetlenül beférkőzik agysejtjei közé. Nagyon sok szibériai rabtestvére érezhette ezt a fojtogató gyötremeit, amikor a nagy elhagyottság nyomása megdermesztette érzés és gondolatvilágát.

15. 16, 17. ismét otthon van, gyötrő gondolatai kínzó kamrájában.

18. Erős képzelete víziókra ragadtatja. Betegek rajonganak az ifjú Madonnáért, az ő Asszonyáért. Egy ifjú sebesült szerelmet is

vall s ő sírva hazafut. Annyira ismeri Aszszonyát, hogy még e képzelet jeleneire is tudja, hogy mit cselekedhetik. Most még úgy íett, de mi lesz később? — Ez a gondolai gyötri éjszakákon.

19. Lázás szemei nem bírnak mást látni, csak ezt a jelenetet. — Két napig nem volt a kórházban, a bús rab leveleit olvasta.

20. A féltékenység fekete szárnya egész lelkére ráborul, beteges látomásai állandó vendégei lesznek rabcellájának . . . A Madonna menekül az elől a beteg elől, csak a többivel foglalkozik. Azonban eljut fölébe mégis annak panasza: »Én már soká nem élek . . . Egy csókkal a lelkem megválnád . . .«

21. Éjszakákon át hallucinál, fülébe halnak a beteg suttogásai: Madonna ne félj, a holiak nem fecsegnek . . .

22. Madonna halvány s a költő ajánlja neki, menjen fürdőre.

23. Komornája kíséretében ketten járnak a szomorú parkot. Féltékeny szíve azonban új veszélyt sejt ott is s reszketve fedez fel egy »szerelmes idegen herceg«-et, ki Madonna szobáját égő piros rózsákkal hinti tele.

24. Heves harc dúl Madonna szívében, de másnap boldogan sóhajt a herceg: «Egy rózsám, ott volt a hajában ...»

25. Keserű víziói szertefoszlanak, de megmaradt a kijózanult kétség más formájában. Az átgöytrődött bosszú órák és napok elidegenítik majd tőle Asszonyát, ha hazakerülne is valaha.

26. Szíve sóvárgása most már személyesen kényszeríti hazalátogatásra, de első kérdése a komornához: mikor utazott el a herceg?

27. A jól ismert szőnyegen térdepel . . . Csak jönne valaki:

„Valaki, aki még tegnap itt volt,
itt volt . . . kellett, hogy itt legyen:
S aki éppen úgy térdelt, mint most én.
Ezen a perzsaszőnyegen”.

28-29. A nagy távolság, ami időben is elválasztja a múltat a jövőtől, sok új ismeretséget teremt Madonna számára s előre érzi: szívébe fog nyilalni fájón-keserűn minden ismeretlen ember köszöntése s tolakodó kíváncsisága.

30. Eddigi szánalmunk a költő iránt őszinte sajnálkozásban olvad fel, amikor ismét haza szállva megjelenik a »halvány, hősi asszony«; fellobban régi szerelme tisztán; egy pillanatra érzi is, hogy térden kellene hozzá csúsznia, de amikor ruháját megérinti, ismét csak ez a pár szó tör elő torkából: »meg kell

ölnöd a nerceget. . . .« azé az idegen valakié, aki az ő hite szerint elfoglalta helyét szívében, míg ő Szibéria rabvackán fetrengett.

31. Lehet bármilyen gyöngéd hozzá, a legtisztább szándék mögött is ott látja azé a Valakié, akié nem tud elfogni s akié nem is ismer.

32. Olyan tiszta lehet, mint a hó és a harmat, a költő keserű ajka hervadt csókok nyomáé keresi folytonosan. Emésztő küzdelmének láza egyre nő s nem ismeri többé a megbocsájtás szaváé.

33. Hogyha egykor hazatér — úgy érzi — nem fogja fölkeresni, mert százszor eltéríti tétova lelkét ajtajáról Szibéria süvöltő szele, mely azé sikoltja felé: azért kellett megtérned, hogy végre mégis elveszítsd halvány hősnődet...

Modern Werrther regény, hogy visszatérjek előbbi hasonlatomhoz: a szerelem analízise. De míg Goethe szentimentális történet keretében viszi hősét lassú haldoklásba, akit a nem viszonzott szerelem miatti bánat epeszt napról-napra, kinek szenvedéséről az imádott nő mit sem tud, addig Gyóni teljesen tisztában van kedvese érzelmével, mégis belepusztul abba a belső lázba, mely beteg lelkét a féltékenység karjaiba sodorja. Ez a lelki megroppanás nem történik meg azonnal, s csak

egy újabb megpróbáltatásra vár, ami aztán teljesen végez vele.

E lelki dráma minden jelenete ott pereg le előttünk, ez Ich-románszerű műfaj kereketei között. Látjuk a sóvárgó rabot, aki szívét-lelkét ott felejtette elhagyott kedvesénél. Nem is él falán festi életet, vágya szerelme minduntalan hozzá ragadják, víziók s hallucinációk szöges cilíciumát ölti lelkére, amit előbb nem akar, később pedig már nem bir levetni. Gyötrő, beteges féltékenysége falán szertefoszlan, Ka bizonyosságot tudna teremteni e sötétségben. De hol van. az a kétségeket megölő cáfolat, az a lelket gyógyító világosság? Nincs, nincs sehol.

Mint kivételes egyéniség bízik előérzében, ami lesújtó, hisz az aggodás idézte elő; lát lelki szemeivel sötét jeleneteket, aztán pedig elhiszi mindazt, amit felizgatott képzelete odavetik szenvedő-szerető lelke érzékeny lemezére s azt onnan letörölni többé nem lehet. Ez a tragédia magva, a többi már csak ennek a következménye.

Műfajilag is érdekes kísérletezés, lelki analízise új, még kiaknázatlan területről való, de legértékesebbé mégis az teszi, hogy minden darabja igazi élmény. A legőszintébb lelki feltárás, amit valaha is olvastam.

Hőse a „Lengyel mezőkön”, „Levelek a Kálváriáról” és »Rabságban« magasztalt „Orangyal”, egy szabadkai asszony. Lelkiek tekintében kisebb, mini: a soproni poéta-ideálja remek szép nő, de „csak” asszony . . .

* *

*

A kötet második részét elégikus tartalmú versek alkotják. A rabság mélabúja árad minden strófából:

„Magyar banyákra március
Virágos ággal most köszönt be, —
S jaj, minket, minket vár a fél,
Minden szabadság temetője. . .”

(Tavaszból a télbe 45. old.)

Legszebb darabja az egész kötetnek, amely Berzsenyi és Vörösmarthy ódáival vetekedik, a: „Rab magyar imája” c. költ. (48 old.)

Alázatossággal párosult fenség, ódái szárnyalás, a legtisztább s legnemesebb hazaszeretet tesz abszolút becsú műalkotássá,

„Csukódjatok be rácsos ablakok;
Isten szemei, csak ti nyiljatok,
Isten szemei fényes csillagok,
Rabságos éjben, bús térdeplésben
Lássátok, szegény esdeklő rabot.

Magyar tanyákon zug a fergeteg;
Magyar határon dül a vad sereg.
Isten szemei ébren legyetek,

S kit vert sok átok, ti virrasszátok,
 Ti virrasszátok árva népeméi,
 Kárpát sziklái égik álljanak;
 Tokaj vesszői vassá váljanak;
 Tépjétek össze erdei vadak,
 Ki gyülölt kézzel rombolna széjjel
 Ezer esztendő szent oltárokat

Rabságos éjben, bus térdeplésben
 így imádkoznak a magyar rabok”

Szaválásra alkalmas fehér tartalma is
 szinte iskolai olvasmánnyá avatja.

„Zúg az ítélet harangja” (50 old.) Peto-
 fire emlékeztető, tüzes haragos költemény,
 amelyben igen frivol jelzöt alkalmaz a talján
 árulására.

„Ezer évig jó kenyérrel,
 Most fizetünk vassal, vérrel
 Vértanúink
 Áldón nyújtják kezüket.
 Zúg az ítélet harangja, —
 Zúgasd, zúgasd sok harangja —
 Most válik meg mennyit ér a becsület.”

„Lantos ének P. . . megvételéről” (54.
 old.) Tinódi modorában, de a Gyóni- féle há-
 borús versek mintájára készült költemény.

„Puskin nagy lelke, Tolsztoj, Turgenyew”
 59 old.) A. nagy orosz szellemeket idézi e ver-
 «ében s elképzei, mit szenvedhettek itt a
 rabszolgaság bilincsei között ők, a végtelen
 szabadság fanatikusai. Vagy talán épp az ő

haragjuk küldte ezé a viharé, hadd pusztuljanak a vérengző ebek és újra megjelennek majd egy Messiásjászolban megváltani gyötrött népüket.

Az orosz elnyomatás jut eszébe akkor is, (Omszki emlék 64 old.) amikor a menekülők vonatán megpillant egy asszonyt csecsemővel a karján. Fűtött fantáziája azonnal a boszu altató dalát adja az anya kicserepesedett ajkaira, mint mindig, ha orosz tárgyat dolgoz fel. Ezt már fogságának és sok szenvedésének kell betudnunk.

A török-magyar barátságnak és rokonságnak szép emléket állít: „Török költő fogolytársamnak” (66 old.) c. költeményben

„Török rózsának és magyar rózsának
Százévek óta vér az ágya testvér.
S Hafiz utóda kincsért se találhat
Testvérebb testvért magyar énekesnél. . .”

Saját lelki fájdalma és önkínzása is feltör egynéhány verséből. „Hamlettel a temetőben” (62 old.) c. versben Hamlet, a bálnat-királyfi dalol Oféliáról s Gyóninak minden sora szívébe döbben:

„Könnyű a hűség, miné a fátyol
S könnyen leejti mind a nő:
Tudod a dalt Oféliáról,
Kiért elhervadt ifjúságom?

Olyan szelíd nem volt soha:
 Fátylánál nem volt szentebb fátyol,
 Mégis letépte azt magáról.
 Bolond — s te még hűségre vágyói?
 Nincs hű, csak ez a koponya:

Bánat-királyfi hangja zengett
 Mint hangja régi, mély zenének,
 S csöndbe borult a temető.
 Halott hercegnők elpihentek —
 S halottak közt a legfehérebb:
 Az enyém is, mint a kísértet
 Eltűnt s már vissza sose jő”.

„Magyar bárd sorsa” (68. oldal) c. költeménye is ezzel végződik:

„Engem vár már a szomorúság
 És nem kísér el senki-senki”.

X.

Utolsó kötete „Rabságban” (Utolsó versek 1915-1917.) Kiadta 1918-ban az Athenaeum.

Ennek az anyagát Tscheik Ernő rajztanár írta le darab papírokra s hozta magával. Az eredeti kéziratot s a halott poéta relikviáit később Balogh István költő és fogolytársa mentette haza.

Mindjárt az elején Tscheik Ernő levele Dr. Szolár Ferenchez képezi az előszót a Gyóni fiuk végső napjairól.

Az egyes költemények tárgyalásánál én is a kronológikus sorrendet vettem alapul, mint a »Versek« gyűjt, kiadása is teszi.

Legelőször is szólok „Levelek a Kálváriáról” II. c. alatti 17 levélről, mely folytatása az előbbi ciklus gondolatainak, de hangja már alázatos és nyugodt. Mint a vihar előtti szélcsend, úgy hatnak sorai.

1. Mindenki kap levelet, csak ő nem, aki már nem is vár sehonnan.

2. Új fogoly kerül a táborba, földije, s már torkáé perzseli a kérdés: Láta-e Őt? De még kérdezősködni se mer róla.

3. Pedig esztendeje hallgat már asszonya. Hogy bír annyi ideig szótlan maradni? Az asszonyi lélek tenger poklot elbír, de jön egy perc, amikor nem kell a magány s jaj neki, ha nem volt ott a kritikus percben bús asszonya mellett.

4. Várja és rettegi azt a percet.

5. Ki lesz majd oldalánál az a gyáva tolvaj, aki mikor gyengévé teszi a gyász, kerítő szóval megejti a volt istenasszonyt.

6. Felpanaszolja gyötrelmét, holott egyetlen szóval meg tudná váltani őt őrangyala minden szenvedéstől, mint a mesebeli királyfit.

7. Könyörög, oszlassa szét a kétségeket s a szennyes gyanúkat és lopja szívébe azt a gondolatot, hogy Ő tiszta maradt, csak rémlátó agya szülte az előbbi kötet torz halálképeit.

8-11. levél epizódnak minősíthető, ami beteg lelkébe belécsöppenti a hit balzsamát s ettől kezdve gyökeres változás tapasztalható egész lelkén is.

Rokkant honvéd kap levelet a Mátra aljából. Julis asszony a felesége üzeni neki: ne féljen, ha úgy vánszorog is haza, mint egy

béna koldus, csak egyszer itthon legyen, büszke lesz még a mankójára is.

12-14. Julis üzenete neki is üzenet volt, újból fölébredt bite az őrangyalokban, akik hűséggel, tisztasággal várnak messze levő szetteikre.

15. Ismét látja az arcát a kórteremben, amint szelíden nyújtja orvosságát nagy beteg bősöknék, kik anyjukra és nővérükre gondolnak, valahányszor nevét suttoják

16. Látja az alkonyati fák alatt is, amint körülropkodik ebes karvaly férfi szemek, de Madonna, csak őrá gondol. Ripőkök, hercegek hasztalanul környékezik Krisztus megkínzott szent nővérét.

17. Ha majd egykor hazaérkezik, bárhol talál reá, templom lesz az a hely előtte s ott rebegi el majd bús vallomását, ha szerelme megőrzi addig . . .

De már későn. Mikor utolsó költeményét papírra vetette, alig néhány hónapja maradt az életből. A nagy emésztő láz elhamvasztotta az életlángot, a megtisztulás, Isten felé való merész lendülés egy pár halhatatlan darabot még ajándékozott az utókornak, de életét már nem menthette ki az elmúlás karjaiból.

A lélek fájo rezdülései, a poklok gyöt-

relmei, a lázongó titán átkos kifakadásai, „keserű sok nagy vonaglása, emberharc, bánatok szele”, lassan-lassan eltompulnak a névtelen fájdalom tüzeiben s lelkének legbenső kapui föltárulnak, hogy befogadják a szenvedők egyet» len, legigazibb orvosát, a kibékítő szeretet nagy Apostolát: Krisztust.

Istenhez hanyatló versei alkotják utolsó költeményeit s mindegyike figyelemre méltó, harmónikus alkotás. Ez a nagy lelki megnyugvás kitetszik már a Levelek a Kálváriáról II. ciklusból is.

Első elégikus tárgyú, »Latrok között« c. költeményében (134 old.) még a kétségek riogatják lelkét.

„Latrok között a Golgotára
Uram, uram miért üzesz engem?
Mint a titok, hallgat a pusztá,
S egy varjú száll a végtelenben”.

„Sivatagban” (138 old.) verséből még sír a vigasztalanság szomorúsága, hogy nem juthat baza soha-soha; de „Asszonybajtársam”-ban (144 old.) már így tud írni eddigi legnagyobb aggódásáról, legféltebb szerelméről:

„Nincs jogom kérni, hogy viseld tovább
A mártírkoronát.
Isten türelme sem határtalan —
S asszony szívének annyi vágya van.

Csak a szemedbe bízó asszonyok
Derűs hite lobog,
S mosolyogva győzől a lidérceken,
Asszonybajtársam akkor vagy nekem.

Lásd, túl a harcok vad keservein
Nincs már szívembe kin.
A Golgotán túl rózsák lengenek, —
S Öröm nekem, hogy érted szenvedek”:

Egész sora a költeményeknek mind ezt
a hangulatot lehelel ki . . .

»Szép Ernő levelére«: hálás köszöntés
biztató ígéinek hűsítő cseppjeiért.

„Dosztojevskij özvegyé”-ben azt az apos-
toli vonását emeli ki a költőnek, hogy az még
az őt halálra kereső csöcseléket is megértette
és megbocsájtott neki.

Megemlékezik a kegyelet meleg hangján
Aranyról és Tompáról is, születésük 100-ik
évfordulóján. Arany, ki soha anyagiakat nem
várt, de nem is nyert.

„ — Bár volna sok ilyen kebel
Ki sose kér, csak ád, csak ád. . . ”

(1917 III. 30.)

Tompáról, aki „középső gyöngye a nagy
Triásznak», így emlékezik;

„Kirakatba te sohse vágytál
Se cifra dáma szép nyakába.
Mert nemesebb minden gyémántnál

A fény, amelyet jótévőn áraszt.
Szelíd lángú családi lámpa ...”

(1917 IV. 17.)

„Mihályt haza viszem”. 1914. VI. 14-et mutat e vers dátuma s ezzel le is zárult a költő munkássága. Mihály meghalt, a szerető testvér nincs többé. Lelke, melyet már csak az imádság s egy pár gyenge szál fűzött az élethez, végképpen elborult; ezt a legutolsó katasztrófát már nem bírta el a szenvedő, mert már 28-án megszabadította a halál az életnélküli lélettől azt, ki utolsó napjaiban is így írt:

„Semmiséged rettegj te gőgös,
Semmiséged az Úr előtt,
Ki irgalmas a szenvedőhöz —
De jaj annak százszor jaj annak,
Ki szívében nem félté őt.

En érzem térdhajtó hatalmát,
Por, fereg, annyi sem vagyok —
S tikkadt ajkkal várom irgalmát,
Hogy kijelentse az ígét:
Már minden megbocsáttatott”,

* *

*

Függelékül angol fordításokat ad: egyet: Névtelentől, négyet Wilde Oszkártól s egyet-egyét Longfellow és Moore-tól. olyan költemények, melyekbe hozzájuttatott, de műfordítása hű, lendületes, s az eredeti szépségét nagyrészen visszatükröző.

Utoljára említem »Jézus« c. töredékben fentmaradt epikus költeményét, mely koronája Gyóni vallásos költészetének. Marconnay szerint is ez a vers jelent komoly fejlődést. Csodás mélységeket tár fel tisztalátással s kiforrótt művészettel.

A Gőg és Önérdék vad harsonája bele döbben Krisztus szelíd lelkébe is s fájdalommai tapasztalja, kétezer esztendő nem változtatott semmit a világ érzületén. A szuronyerdők fegyveresei között felismeri a római zsoldost, ki a bitóhoz szögezte, a másikat, ki beledöfött lándzsájával s «a harmadikat, ki arcul köpte; mert a háború újból a gyűlölet nevében támadt a szeretet ellen, s ismét keresztre feszítette az igazságot és a bűséget. Krisztus tovább megy. Látja a dúsan termő fügefákat, melyeknek őset hajdan megáldotta.

„S a hegyoldalakon kigyulladnak
Kicsike kunyhók mécsei

Jézus csak elgyönyörködött.
— Atyám de szép is a világod!
U?y élhetnék le, mint az álmot,

— S az ember mért acsarkodik?
Ha sokja van, mért kivan többet?
Es kincsek után mért törtet
Földmélyétől a sarkokig?

S mikor a többet összehordta,
 A több is miért nem elég?
 S miére nem hagyja rá feléi
 Az éhezőkre, a koldusokra? . .

— Atyám, atyám, ki elengedtél,
 Akkor — kétezer év előtt,
 Hogy gyógyítsam a szenvedőt,
 Ma nincsen másom kegyelmednél.
 Atyám, atyám elég-e ez:
 Hogy ez a vak föld felébredjen, —
 Mikor ma is még az emberben
 Vadállat vére csörgedez ...”

Szomorú csüggedtséggel tapasztalja, hogy
 már a tíz éves gyermek imádságos lelkébe is
 beléfröccsent a vétek salakja.

„Az első, szomjú, forró vágyat
 A szívbe most is Kain oltja,
 S mikor a bűn már letarolta,
 Akkor jövünk: Én és a bánat”.

Ez az örök-szép pár szó maga egy kis
 balhatatlansággal fölér.

Lassan indul tovább a Megváltó, mikor
 egy kis ház elé ér s bár itt megszakad a foly-
 tatás, érezzük, hogy újabb csalódás vár ott
 is a Mesterre, mert az emberi nem annyira
 vétkes már, hogy új megváltásra szorul . . .

Szinte pótolhatatlan veszteség, hogy tor-
 zóba rekedt e költemény, holott pár cserepe
 is többet érő, mint sok fölfűjt óriás egész
 „költői” működése,

A fájdalom s a szenvedés érlelte meg Gyóniban azé a hangot, mellyel költészete az eddigiek zenitjére ért, honnan nincs tovább baladás, csak esés; de ezt a lefele ívelést jó sorsa, vagy úgy is mondhatnók: balvégzete megakadályozta s ifjúságának delén, 33 éves korában ragadta el a Kérlelhetetlen . . .

XI.

Ma pedig, tíz esztendőknél utána, hogy letűnt a magyar égről e bánatos üstökös, sokkai inkább érezzük hiányát az ő jótékony világosságának. Mert amint ott, a harcok dúló fergetegében megtalálta a legigazibb hangot a magyar lelkekhez, a lelkesítő biztatás áldott melegét lopva be a csüggedés dermesztő hidege helyébe, amint a szomorú fogság kétségbeejtő egyformaságába színt, változatosságot, szórazótatást s ha pillanatnyira is, de feledést tudott varázsolni lantjával s vérző szívéen keresztül szívárvány-mosolyt csalt sírásra ferdült honvéd ajkakra, az a Költő biztonnyal megtalálta volna a Ma emberének a legégetőbb élet-szükségletét is, ha a sors haza vezérli e csonka hazába. A siralmas háború egyetlen poétája vigasztalónk lett volna a boldog béke most különféle izmusoktól hemzsegő, de magyar érzéstől igen távol eső, változatos külsejű irodalmi harsogók nagy számú csapatában is. Igazi feladata most következett volna el s ha

jogosan beszélhetünk alkotásainak csonka szobráról a legmagasabbra fellendülése mellett, is, az arra vonatkozhatik csupán, hogy nem lebegett szomorú jelenünk zengő szavú lírikusa. Neki, az egyénnek talán jobb volt így, talán számára megváltás volt a halál, de mi, az ittmaradottak, emberek vagyunk elsősorban, akik csak a külsőséget látják, csak elhunytát panaszolják, pedig köszönő szó illetné teljes joggal a Gondviselést azért, hogy a magyar nagyságok tündöklő koronájába újból beleillesztett egy drágakövet, hogy fényével ő is sugározzon bele a magyar éjszaka sötétségébe, hogy ezzel is siettesse a föltámadást.